

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Географічний факультет
Кафедра економічної і соціальної географії імені професора Олега Шаблія

Завідувач кафедри

_____ доц. Гудзеляк І. І.

« _____ » _____ 2023 р.

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ШКІЛЬНОГО
КРАЄЗНАВСТВА

Магістерська робота

Предметна спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Географія)»

Виконала: студ. ГРОМ-21с
Тарасюк Софія Володимирівна

_____
(підпис)

Науковий керівник:
Доц. Гудзеляк Ірина Іванівна

_____
(підпис)

Рецензент:
Доц. Теліш Павло Степанович

_____
(підпис)

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Тарасюк С. В. Рекреаційно-туристичний потенціал Волинської області, як об'єкт шкільного краєзнавства. Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Географія)».

Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023. 76 ст.

Розкрито сутність рекреаційно-туристичного потенціалу обласного регіону. Схарактеризовано особливості рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області в сучасних умовах. Проаналізовано особливості вивчення рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області в шкільній програмі географії. Визначено переваги проведення краєзнавчих уроків. Розроблено краєзнавчі уроки для 8 та 9 класів, краєзнавчі екскурсії та пішохідну мандрівку.

Ключові слова: рекреаційно-туристичний потенціал, краєзнавство, екскурсія, пішохідна мандрівка, краєзнавчий урок.

ANNOTATION

Tarasiuk S.V. Recreational and tourist potential of Volyn region as an object of school local history. Manuscript.

Qualification work for the degree of "Master" in the educational and professional program "Secondary Education (Geography)".

Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2023. 76 p.

The essence of the recreational and tourist potential of the regional region is revealed. The features of the recreational and tourist potential of the Volyn region in modern conditions are characterized. The features of studying the recreational and tourist potential of the Volyn region in the school geography program are analyzed. The advantages of conducting local history lessons are determined. Local history lessons for 8 and 9 grades, local history excursions and a walking tour have been developed.

Keywords: recreational and tourist potential, local history, excursion, walking tour, local history lesson.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ШКІЛЬНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ.....	6
1.1. Поняття рекреаційно-туристичного потенціалу.....	6
1.2. Суть географічного краєзнавства.....	12
1.3. Методика краєзнавчої роботи в середній школі.....	16
РОЗДІЛ 2. РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ В ШКІЛЬНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ.....	21
2.1. Рекреаційно-туристичний потенціал у змісті навчальної програми з географії.....	21
2.2. Оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області	27
2.2.1. Природно-географічні об'єкти Волинської області та їхнє вивчення у середній школі.....	27
2.2.2. Історико-культурна спадщина Волинської області як об'єкт вивчення у середній школі.....	29
2.2.3. Рекреаційно-туристична інфраструктура регіону як об'єкт вивчення в шкільній географії.....	38
РОЗДІЛ 3 ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ.....	42
3.1. Формування краєзнавчих знань на уроках у 8 та 9 класах.....	42
3.2. Розробка екскурсії сакральними місцями Волинської області.....	50
3.3. Пішохідна мандрівка як форма проведення краєзнавчої роботи	53
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Обрана тема магістерської роботи, присвячена рекреаційно-туристичному потенціалу Волинської області, володіє надзвичайною актуальністю в сучасних умовах. Зростаючий інтерес до туризму та рекреації визначає необхідність детального вивчення можливостей регіону щодо розвитку та використання його туристичного потенціалу. У зв'язку зі змінами в соціально-економічному середовищі та підвищеним інтересом до відпочинку та подорожей, аналіз і розкриття рекреаційно-туристичних можливостей регіону стає стратегічно важливим завданням.

Метою даної магістерської роботи є глибоке дослідження та систематизація рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області, щоб визначити його ключові особливості та можливості в контексті шкільного краєзнавства.

Об'єктом дослідження є сама Волинська область, яка виступає об'єктом інтеграції природних та культурних ресурсів для створення туристично привабливого середовища.

Предметом дослідження є рекреаційно-туристичний потенціал Волинської області та особливості його висвітлення в шкільній програмі крізь призму краєзнавства.

Завданнями виступають систематизація та аналіз рекреаційно-туристичних ресурсів регіону, визначення ключових напрямків розвитку туризму та рекреації, а також розробка рекомендацій для ефективного використання туристичного потенціалу у навчальному процесі шкіл, а саме:

- аналіз понять рекреаційно-туристичного потенціалу, географічного краєзнавства та їх ролі у шкільній географії;
- вивчення ресурсів розвитку туризму та рекреації Волині;
- формування краєзнавчих уроків, екскурсій та піших маршрутів Волинською областю.

Науковою новизною є авторські розробки краєзнавчих уроків, екскурсії сакральними місцями та екскурсії до природо-охоронної території.

При написанні магістерської роботи були використані різноманітні **методи**, зокрема аналіз літературних джерел, географічних карт, вивчення методичної інформації, а також методи краєзнавчого дослідження. Використання цих методів дозволило отримати обґрунтовані та актуальні результати, які слугуватимуть основою для подальших досліджень та розвитку шкільного краєзнавства.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості впровадження рекомендацій у шкільній освіті для активного використання рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області як об'єкта краєзнавчого вивчення. Це дозволить підвищити рівень обізнаності та культурної свідомості.

Структура роботи. Магістерську роботу представлено трьох розділах. В першому висвітлені теоретико-методичні основи вивчення рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області в шкільному краєзнавстві. В другому розділі описано рекреаційно-туристичний потенціал Волинської області та його вивчення в шкільній програмі. Третій розділ присвячений організації краєзнавчої роботи в школі (уроки, екскурсії та мандрівки). Магістерська робота викладена на 78 сторінках тексту, доповнена 6 авторськими таблицями та 7 картосхемами(2 з яких авторські) та 2 додатками. Список використаних джерел містить 47 позицій.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ШКІЛЬНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ

1.1. Поняття рекреаційно-туристичного потенціалу

У ХХІ столітті сфера рекреації та туризму стали одними з найбільш розвинутих і прибуткових галузей світового господарства. Вона виконує важливу роль у соціально-економічному розвитку країн, окремих регіонів або субрегіонів, тим самим забезпечуючи достатню кількість робочих місць та підвищуючи якість життя населення. Крім того, значення туризму залишається багатоаспектним: перш за все, створюючи канали міжкультурної комунікації, зберігаючи та поширюючи культурну спадщину та традиції, відновлюючи культурно-історичні пам'ятки тощо. Туризм стимулює розвиток дотичних з туристично-рекреаційною сферою галузей: торгівля, зокрема сувенірною продукцією, сфера послуг, транспорт, зв'язок, будівництво, ресторанне господарство тощо [11, с. 7].

Дослідження понять «рекреації» та «туризму» сьогодні відносяться до групи актуальних досліджень, оскільки пересічній особі у швидкому ритмі життя важливо призупинитися, озирнутися, проаналізувати, що знаходиться навколо. Така ситуація також обумовлена великим бажанням відпочити, дослідити нову територію, взяти участь в екскурсії з метою поглиблення своїх знань про окрему культуру, місцевість, менталітет тощо [21, с. 206-207].

Відповідно, туризм за навчальним посібником «Основи туристичного бізнесу» М. Мальської, В. Худо та В. Цибух розуміють як «вид рекреації, пов'язаний із виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровчими, пізнавальними, спортивними і культурно-розважальними цілями» [27, с. 2].

Опираючись на чинне українське законодавство, «туризм – тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди

особа від'їжджає» [23, с. 10]. Варто розглянути і інші визначення поняття «туризм», оскільки кожне з них торкається окремої функції, як, наприклад, українське законодавство – односторонньої дії фізичної особи щодо задоволення своїх споживчих потреб.

Офіційне визначення поняття «туризм» ООН, датоване 1954 року, виділяє соціокультурну його функцію та звучить як «активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання». Український вчений В. Кифяк розглядає з точки зору економіки як «вид економічної діяльності, пов'язаний з обслуговуванням людей, які тимчасово перебувають поза місцем постійного проживання». Прихильником галузевого підходу є Д. Соловйов, говорячи, що «туризм – сукупність соціально-економічних відносин, що на платній основі забезпечують потреби людини у відпочинку, лікуванні, забезпеченні професійних та інших цілей шляхом використання рекреаційних та історико-культурних ресурсів» [47, с. 3-4].

Перелік факторів, які впливають на туристичні потоки, досить різноманітний і широкий, але всі ці фактори розглядають населення як ключовий ресурс туристичної діяльності або важливу складову рекреаційно-туристичного потенціалу. Рівень зацікавленості населення у туристичних подорожах залежить від якості їхнього життя, доходів, освітньо-культурного рівня, а також від геополітичної і гео економічної ситуації, яка може сприяти або обмежувати розвиток туристичної діяльності [43, с. 103].

Рекреація є однією з основних форм використання вільного часу людини і вважається суспільним, економічним та науковим явищем за даними наукових статей. Рекреаційна діяльність відбувається у вільний час з метою відновлення фізичних сил та відрізняється різноманітністю поведінки людей і важливістю самого процесу рекреації [7, с. 8]. Відповідно, ця діяльність включає в себе можливість оздоровлення, лікування (курортологію), спорт, інтелектуальний розвиток та відпочинок в природному і створеному людиною середовищі [21, с. 67].

Термін «потенціал», у свою чергу, використовується у багатьох дисциплінах, зокрема фізичній географії, демографії, культурології, фізиці, математиці, хімії, біології тощо. Термін «потенціал» походить від латинського слова «*potentia*» – сила, міць, влада, можливість. У контексті економічної літератури, поняття «потенціал» означає наявні можливості, ресурси та сили, які можуть бути використані в окремих осіб, суспільстві в цілому, в певній галузі або сфері діяльності. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає «потенціал» як запас чогось, приховані здібності та резерви сил для певних дій, які можуть бути реалізовані за певних обставин [4, с. 188].

Перш ніж розглянути трактування рекреаційного-туристичного потенціалу, чому і присвячений даний підрозділ, слід ознайомитися зі складовими рекреаційно-туристичних ресурсів регіону. Відповідно, ними виступають:

- Природні рекреаційно-туристичні ресурси включають в себе природні елементи та природні явища, які створюють комфортні умови для відпочинку та туризму, і можуть бути використані для цих цілей на певний період часу. Також до цих ресурсів входять компоненти та їх комбінації на території, які сприяють рекреаційній діяльності та можуть служити основою для організації відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення. Ці ресурси включають в себе такі елементи як бальнеологічні ресурси (як от родовища озокериту, джерела мінеральних вод, і місця з лікувальними грязями), ресурси природно-заповідних територій та об'єктів (такі як природні заповідники, національні природні парки, заказники, заповідні урочища, ботанічні сади, зоопарки, парки з пам'ятниками садово-паркового мистецтва), а також ландшафтно-рекреаційні ресурси (включаючи кліматичні, лісові, гідрологічні ресурси та різноманіття ландшафту);
- Культурно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси включають в себе різноманітні культурні складові, такі як музеї, історичні пам'ятки (пам'ятники та історичні місця), архітектурні об'єкти (будівлі, які мають архітектурну

цінність, а також сакральні комплекси), археологічні пам'ятки (наприклад, городища та кургани), етнографічні особливості території тощо;

➤ Соціально-економічні рекреаційно-туристичні представляють собою ресурси, які включають у себе всі необхідні елементи для забезпечення рекреаційних та туристичних потреб. Це охоплює матеріальну і технічну інфраструктуру для відпочинку та розваг, частину виробничих ресурсів, що забезпечують обслуговування відвідувачів, а також об'єкти рекреаційної інфраструктури та робочу силу, яка залучена до сфери рекреаційно-туристичної діяльності. Сюди входять санаторії, курорти, готелі та інші заклади для тимчасового проживання, ресторани та інфраструктура транспорту тощо [13, с. 172-173].

Спочатку в науковому вживанні було впроваджено поняття «рекреаційно-ресурсний потенціал» або його скорочену форму «рекреаційний потенціал» (походить від латинських слів «recreation» – відновлення сил та «potentia» – сила) на початку 1980-х років М. Ф. Реймерсом і О. В. Яблоковим. Цей термін розуміється як «один з показників природного потенціалу, що відображає ступінь спроможності природної території чинити на людину позитивний фізичний, психічний і соціально-психологічний вплив під час відпочинку» [14, с. 188].

Зі значним ростом досліджень у галузі рекреаційної географії та географії туризму, науковий термінологічний словник постійно розширюється та уточнюється, а також виникають нові поняття, такі як «туристсько-рекреаційний потенціал» і «рекреаційно-туристичний потенціал». Ці терміни є загальнопоширеними і часто використовуються в науковій літературі, проте відмінність між цими поняттями обумовлена тим, що їх формування відбувалося з урахуванням законів та закономірностей розвитку, які є характерними для географічних і економічних аспектів [14, с. 193].

Таблиця 1

Означення терміну «туристично-рекреаційний потенціал» у науковій

спеціалізованій літературі

Означення	Автор
Туристично-рекреаційний потенціал – сукупність пов’язаних з певним об’єктом (територією) природних і рукотворних тіл та явищ, а також умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристичного продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій, програм.	Дроздов А. В.
Туристсько-рекреаційний потенціал – це сукупність як природних, так і соціально-культурних об’єктів і явищ, що використовуються для виробництва туристських послуг і спрямовані на задоволення рекреаційних потреб людини.	Євтушенко Н. А.
Потенціал туристичної галузі – це сукупність природно-рекреаційних, інвестиційних, інфраструктурних, трудових ресурсів, комплексна взаємодія яких дозволяє якісно забезпечити потреби туристичної галузі при певних соціально-економічних умовах.	Дащук Ю. Є.
Туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, їх територіальних поєднань і умов, що сприяють задоволенню потреб населення в туристичній та рекреаційній діяльності.	Шабаліна Н. В.
Туристично-рекреаційний потенціал – сукупність якісних та кількісних характеристик природних, історико-культурних та інших ресурсів території, а також її туристичної інфраструктури, що впливають на розвиток туризму та рекреації.	Гуляєв В. Г., Селіванов І. А.

Складено на основі джерел [11, с. 12-13; 6, с. 193].

Узагальнюючи зазначені визначення, можна сказати, що туристично-рекреаційний потенціал регіону означає наявність різноманітних можливостей та ресурсів, які можуть бути використані для розвитку туристичної та рекреаційної сфери. Туристично-рекреаційний потенціал – це досить містке поняття, яке містить численні детермінанти, що визначають туристично-рекреаційну привабливість певного регіону.

Рис. 1.1. Детермінанти туристично-рекреаційного потенціалу [11, с. 13]

Таким чином, підсумовуючи підрозділ, було розглянуто рекреаційно-туристичну сферу як один із напрямків господарської діяльності, що сприяє стабілізації соціально-економічного розвитку держави та регіонів та поширюючи культуру і традиції окремих етносів. Розглянуто складові частини рекреаційно-туристичного потенціалу, а саме: «туризм», «рекреація» та «потенціал». Відповідно, туризм відрізняється значеннями через виконання конкретних функцій, як, наприклад, соціокультурної, галузевої, економічної. Багато вчених розглядають потенціал як сукупність різних ресурсів, які необхідні для досягнення конкретних цілей, і рекреацію вважають однією з головних форм продуктивного використання вільного часу людей. Туристично-рекреаційний потенціал включає в себе органічно пов'язані природні та матеріальні ресурси, які у взаємодії здатні створювати продукцію або результат. У підрозділі описані туристично-рекреаційні ресурси, тобто природні, лікувально-оздоровчі, культурно-історичні тощо, які є об'єктом організації туристично-рекреаційної діяльності.

1.2. Суть географічного краєзнавства

Вивчення історії географічного краєзнавства та його розвитку як окремої наукової галузі є дуже важливою справою в наш час. Географічне краєзнавство виступає не лише як ефективний інструмент в системі освіти загальної школи, але і як важлива складова в підвищенні якості навчання та виховання. Воно сприяє наданню учням глибоких знань, формує сучасне розуміння світу, сприяє розвитку патріотичних почуттів, грає роль у трудовій підготовці та професійній орієнтації учнів, формує сучасний світогляд тощо [34].

На рисунку 1.2 можна відзначити яке місце географічне краєзнавство займає у системі національного краєзнавства.

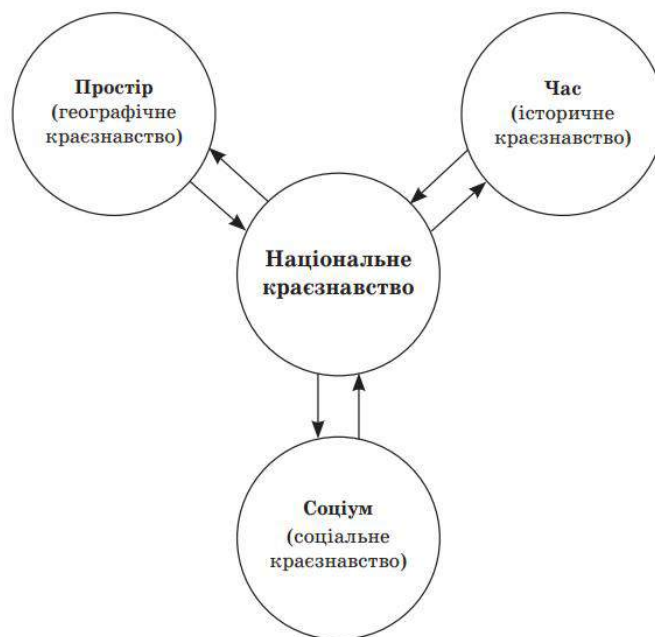

Рис. 1.2. Структура національного краєзнавства [23]

Перш за все, термін «краєзнавство» передбачає формування знань про рідний край як систему, що узгоджується зі змістом і завданнями цілого комплексу наук: географії, біології, історії, педагогіки, психології, мистецтвознавства тощо. Краєзнавство – це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та методами дослідження, які спрямовані на наукове та

всебічне пізнання краю. Об'єктом дослідження краєзнавства є конкретний регіон, а предметом – природа, населення, господарство, історичне минуле, пам'ятки матеріальної та духовної культури [40, с. 9].

Краєзнавство – всебічне вивчення рідного краю, накопичення досвіду, емоційно позитивного ставлення та активного дослідження певної території. Краєзнавство відіграє важливу роль у формуванні патріотизму і морального виховання учнів. Вивчення рідного краю, його історії, природи та культури є ключовим елементом навчально-виховного процесу в школах. Географічне краєзнавство зокрема допомагає підвищити якість навчання та виховання, розширюючи знання учнів про свою країну та сприяючи збереженню природних ресурсів і пам'яток природи [34].

Оскільки об'єктами для краєзнавчих досліджень є природа, історія, населення, господарство, культура, мистецтво та інші сторони життя краю, що визначає його напрями, зокрема: географічне, біологічне, етнографічне, фольклорно-мистецтвознавче, господарче, екологічне, історичне, літературне, педагогічне краєзнавство [23, с. 399].

В. Круль і Г. Круль виконали дослідження на сучасному рівні, щоб визначити відмінність між краєзнавством і географічним краєзнавством. Вони вивчили 58 робіт, присвячених цим темам, і прийшли до висновку, що краєзнавство – це наука, яка поєднує різноманітні аспекти, тоді як географічне краєзнавство виступає важливою складовою національного краєзнавства.

Об'єктом географічного краєзнавства виступає дослідження природи краю у всій її комплексності, включаючи клімат, рельєф, водне середовище, ґрунти, рослинний і тваринний світ, і вивчає, як ці компоненти взаємодіють між собою, утворюючи єдиний природничо-територіальний комплекс (ландшафт). Предметом географічного краєзнавства є природно-територіальні системи своєї місцевості. Науковою основою географічного краєзнавства є сучасна система географічних наук, яка складається з природничо-географічних і соціально-географічних наук [35, с. 15; 41, с. 399].

Географічне краєзнавство являє собою вивчення гідрологічних, геологічних, метеорологічних особливостей рідного краю, природно-територіальних комплексів та інших географічних особливостей у межах певної території [23, с. 399].

Головним завданням географічного краєзнавства є глибоке вивчення власного регіону, місцевості та збір інформації з краєзнавства для подальшого використання її в навчанні та викладанні географії. Ця галузь відіграє ключову роль у підготовці майбутніх вчителів географії, допомагаючи їм розуміти взаємозв'язки між природою, населенням і господарством, а також розвивати загальний культурний рівень та освіченість, базуючись на краєзнавчих знаннях, що характерні для їхнього регіону майбутньої діяльності [1, с. 379].

Оскільки важливою ознакою краєзнавства є поліхронізм, у зв'язку з цим воно одночасно є і галуззю наукового пізнання, і масовим рухом, і формою громадської діяльності. Т. Михайленко у своїй статті виділяє три основні функції краєзнавства:

- Географічне краєзнавство виконує перш за все важливу наукову функцію. Це означає, що воно розглядається як складова географічної науки і використовує всі її методи дослідження. У цій функції географічне краєзнавство розглядають як важливий інструментарій пізнання й перетворення певної території, що фактично об'єднує його з завданнями і цілями конструктивної географії. Географічне краєзнавство є проявом географічного процесу і загальних закономірностей розвитку природи і суспільства в конкретних локальних умовах. Теорія наукового краєзнавства органічно пов'язана з теорією географічної науки. На теоретичному рівні наукове краєзнавство має найбільш спільні ознаки з країнознавством.
- Друга функція описує краєзнавство як вступний курс до елементарної географії, і з 1992-1993 навчального року ця ідея була реалізована в освітній програмі під назвою «Географія рідного краю» у загальноосвітніх школах.

Цей курс слугував початковим кроком у вивченні загальної географії в школах.

➤ Третя функція краєзнавства спрямована на педагогічний аспект. Вона визначає краєзнавство як метод та педагогічний принцип, які допомагають підвищити ефективність навчально-виховного процесу в освітніх установах, допомагаючи усвідомити знання про природу та життя людини, а також сприяючи формуванню практичних навичок і вмінь. Краєзнавство є важливим компонентом національної самосвідомості та самоідентифікації і є необхідним для інтелектуального розвитку дітей та їхньої підготовки до громадянського життя. Вивчення рідного краю надає можливість розуміти основні закономірності розвитку малої батьківщини та, через це, великої батьківщини – України [32, с. 277-278].

Багато вчителів географії активно використовують краєзнавчий підхід, організовуючи для учнів екскурсії та подорожі, які дозволяють глибше вивчати природу та рідний край. Це сприяє покращенню знань учнів, стимулює їх інтерес до географії і допомагає перетворити абстрактні концепції географії у конкретні, тобто практичні знання. Зібраний матеріал під час таких екскурсій використовується вчителями географії як ілюстрації під час уроків, щоб полегшити зрозуміння географічних понять учнями і уникнути механічного запам'ятовування [1, с. 384].

Отже, краєзнавчі знання мають велике значення при вивченні географії: вони полегшують формування провідних понять і закономірностей; сприяють глибокому усвідомленню закономірних зв'язків та процесів у географічній оболонці; забезпечують формування й розвиток практичних умінь і навичок учнів проводити навчальні дослідження в навколишньому середовищі; мають виховний вплив на особистість. Географічне краєзнавство виступає напрямом краєзнавчих досліджень і являє собою систему знань, що відображає різні взаємопов'язані елементи дійсності рідного краю: унікальність природи, розселення етнічних груп, що склалися історично, особливості розвитку

господарства і духовної культури та виконує окремі функції: педагогічну, навчальну, наукову.

1.3. Методика краєзнавчої роботи в середній школі

Серед різних форм виховної діяльності педагогічних колективів у школі та позашкільних установах, які сприяють формуванню загальнолюдських цінностей у молодого покоління, велике значення відводиться туристично-краєзнавчій роботі. Ця діяльність не обмежується лише фізичним розвитком дітей, вона також включає в себе вивчення і пізнання свого рідного краю, його історії, традицій, звичаїв, обрядів, народних ремесел і культурних цінностей [45, с. 428].

Пізнання географії через призму краєзнавчого принципу сприяє формуванню в учнів цілісних, системних знань про світ, пробуджує інтерес до вивчення не тільки свого краю та найближчої місцевості, де живуть школярі, а й до країни в цілому. Відповідно, краєзнавчий принцип передбачає систематичне встановлення зв'язків між вивченням географії і тими знаннями, які здобувають учні в результаті безпосереднього дослідження краю [6, с. 21].

Туристсько-краєзнавча робота в школі є важливим аспектом освітньо-виховної діяльності, якому притаманні свій зміст, функції, етапи, методи та форми. Важливість туристсько-краєзнавчої роботи в школі полягає не лише в сприянні всебічному вивченню природних, економічних і соціально-історичних умов свого рідного краю, але і в можливості для вчителя більш детально ознайомитися з психолого-педагогічними особливостями учнів і виявити їхні інтереси. Досліджено, що туристсько-краєзнавча діяльність стала однією з найпопулярніших серед учнів сьогодні [45, с. 428].

Вивчення рідного краю є необхідною частиною Державного стандарту базової і повної середньої освіти, а також програм для загальноосвітніх закладів. У Державному стандарті відзначено, що наповнення галузі «Суспільствознавства» базується на принципах українознавства. Головна

мета цього підходу – виховання особистості, яка була б патріотом України, активним і компетентним громадянином і прихильником гуманістичних та демократичних цінностей [4, с. 107].

Основою позакласної діяльності учнів повинні стати краєзнавчі дослідження. Важливо, щоб ця краєзнавча робота була систематичною. Протягом навчального року в позакласний час можна організовувати секції краєзнавчих гуртків, проводити одноденні екскурсії в околицях населеного пункту, займатися збором та аналізом статистичних даних тощо. Крім того, варто здійснювати стаціонарні спостереження за природними явищами, такими як метеорологічні, гідрологічні, геоморфологічні, біогеографічні та фенологічні. Під час літніх канікул може бути доречним відправити учнів у тривалі екскурсії та походи за межі їхнього населеного пункту, щоб дозволити їм досліджувати нові місця і отримувати більше знань про свій рідний край [12, с. 45].

Формуванню географічних компетентностей на основі краєзнавчого принципу навчання сприяє туристично-краєзнавча робота у школі, основними формами якої є: прогулянки, екскурсії, подорожі та походи, естафети, зльоти, експедиції тощо.

План організації та проведення екскурсії на виробництво може бути наступним: 1. Введення в тему екскурсії. 2. Повторення правил техніки безпеки та порядку переміщення на території та в приміщеннях підприємства. 3. Розподіл обов'язків між учасниками екскурсії. 4. Надання інструкцій щодо виконання завдань. 5. Проведення екскурсії представником підприємства. 6. Збір та обробка отриманих матеріалів. 7. Підведення підсумків екскурсії [12, с. 46].

Прогулянки представляють найпростішу форму пізнавальних подорожей у сфері туризму та вивчення краєзнавства. Зазвичай ці екскурсії організовують для учнів початкових класів і включають в себе відвідування парків, лісів, річкових берегів, гірських областей тощо. Це вид діяльності не

вимагає значних фінансових витрат або спеціального туристичного спорядження [6, с. 81].

Значно складнішою формою туристично-краєзнавчої роботи є навчальні екскурсії. Їх проводять з метою формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності, як основи для осмислення змісту географічних понять, та формування географічних вмінь та компетентностей. Екскурсії у природу чи на виробництво дають можливість мати справу з такими об'єктами, явищами та процесами, які наочно можна показати тільки в натурі. Вони вимагають від учителів географії та екскурсоводів ретельної попередньої підготовки й вмілого проведення [6, с. 81].

Однією з форм дитячого туризму, яка передбачає вивчення конкретного району, області, краю або навіть цілої країни за участі не однієї, а декількох груп, що змінюють одна одну на певних етапах маршруту, є туристичні зльоти. Головною метою зльотів є обмін досвідом і узагальнення результатів туристично-краєзнавчої роботи. Крім того, вони можуть включати змагання з туристичного багатоборства або спортивного орієнтування, а також огляд художньої самодіяльності [44, с. 160].

Дуже поширеними є екскурсії в сфері культурної діяльності, які включають в себе відвідування навчальних закладів, науково-дослідних інститутів і культурних об'єктів.

Експедиції є найскладнішою формою туристично-дослідницької роботи, що передбачає здійснення наукових досліджень. У шкільних краєзнавчих експедиціях бере участь численна група дітей. Важливо відзначити, що шкільні краєзнавчі експедиції вважаються більш складними (у порівнянні зі звичайними екскурсіями) формами туристично-дослідницької роботи [44, с. 160].

В складі краєзнавчого товариства можуть бути такі секції:

- 1) Ландшафтна експедиція, також відома як фізико-географічна, спрямована на проведення фізико-географічних досліджень природного оточення, а також організацію стаціонарних геоморфологічних спостережень.

2) Суспільно-географічна експедиція спеціалізується на вивченні господарства та населення.

3) Гідро-метеорологічна експедиція відповідає за систематичні метеорологічні та гідрологічні спостереження та аналізує клімат і гідрологію в своєму регіоні.

4) Біогеографічна експедиція зосереджується на вивченні рослинного і тваринного світу своєї території, а також здійснює фенологічні спостереження і проводить екологічні дослідження.

5) Історико-археологічна експедиція займається дослідженням історії свого населеного пункту і його околиць [12, с. 46].

Модельні навчальні програми окремих груп авторів з курсу «Географія», розроблені за вимогами Нової української школи, відповідно до Державного стандарту базової та повної середньої освіти, з урахуванням вікових і пізнавальних особливостей учнів, передбачають різну тематику навчальних екскурсій.

Наприклад, Географія, 8 клас: за програмою групи авторів: Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М. передбачено наступні теми навчальних екскурсій: «Навчальна екскурсія з метою ознайомлення з різними за походженням місцевими формами рельєфу та їхнім розвитком», «Навчальна екскурсія на місцеву метеорологічну станцію або до Гідрометцентру з метою ознайомлення з їхньою роботою та професією метеоролога», «Навчальна екскурсія до місцевої водойми з метою дослідження її екологічного стану», «Навчальна екскурсія до унікальних об'єктів природи своєї місцевості» [6, с. 81-82].

Таким чином, основний зміст методики використання краєзнавчого матеріалу в школі полягає у:

➤ ґрунтовному знанні вчителем теорії й методики географічного краєзнавства;

- систематичній актуалізації знань вчителя про рідний край і використанні їх під час проведення уроків географії у тісному зв'язку з теоретичними основами географічної науки;
- мотивуванні учнів до самостійних краєзнавчих досліджень;
- емоційності в викладанні краєзнавчого матеріалу;
- пробудженні в учнів пізнавального інтересу до нових знань під час проведення екскурсій, туристичних походів по рідній місцевості [35, с. 18].

Підсумовуючи даний підрозділ, слід відзначити, що організація краєзнавчої роботи в школі є необхідною складовою у розширенні знань учнів про свій рідний край. Аналіз теоретичних матеріалів, які розглянуто в роботі, дозволяє зробити висновок, що використання різних форм туристсько-краєзнавчої роботи сприяє розвитку творчості, інтелектуального та фізичного росту особистості. Вона також вводить нові підходи до організації навчально-виховного процесу в середній школі та дає учням можливість задовольняти свої освітні потреби шляхом участі у дослідницькій роботі, туризмі, мистецтві, ремеслах і інших видах діяльності.

РОЗДІЛ 2. РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ В ШКІЛЬНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ

2.1. Рекреаційно-туристичний потенціал у змісті навчальної програми з географії

В організацію туристсько-краєзнавчої роботи в школі закладені широкі можливості виховання, підвищення культурного, освітнього й інтелектуального рівня дітей і молоді з метою реалізації краєзнавчого принципу навчання. Під час проведення туристсько-краєзнавчої роботи в школі здійснюється рекреаційна, оздоровча й пізнавальна дальність. Головним мотивом якої виступає пізнавальний інтерес, для повного задоволення якого туристсько-краєзнавча діяльність має великі й різноманітні можливості [19, с. 9].

Географічна складова важлива для розвитку теоретико-методичних складових як туризмології, так і рекреалогії. Структурна схема взаємодії двох теоретичних дисциплін та географії туризму і рекреації представлена на рисунку 2.1.

Рис. 2.1. Структурна схема взаємодії туризмології, рекреалогії і географії туризму і рекреації [17, с. 127].

Варто також зазначити, що розвиток досліджень над явищем рекреації і туризму зумовив становлення відповідних теоретичних дисциплін – рекреалогії і туризмології. Зокрема, туризмологія розглядається як методологічна дисципліна, що вивчає закономірності функціонування і розвитку феномену туризму та виконує функції теорії туризму. Для туризмології базовими концептами виступають поняття (категорії) – подорож, дистанція, туристичний продукт, туристична індустрія. Рекреалогія розглядається як наука, що досліджує процеси і методи відновлення фізичних та ментальних сил людини за допомогою рекреаційних ресурсів, що використовуються для лікування, відпочинку і оздоровлення. Тут базовими термінами виступають рекреаційні ресурси, рекреаційна діяльність, рекреаційна система [17, с. 124-125].

Відповідно, аналізуючи головні тенденції у формуванні компетентностей у сфері рекреаційного туризму для майбутніх фахівців-географів, можна зазначити, що якісні зміни на ринку освітніх послуг вимагають випускників навчальних програм середньої освіти з географії швидко адаптуватися до сучасних умов загальної середньої освіти, відповідаючи потребам нової української школи (НУШ). Окрім професійних географічних та педагогічних компетентностей, вчителі географії повинні володіти також іншими навичками., як правило, очікують:

- навички створення туристично-краєзнавчих програм в школі, проведення досліджень разом з учнями, та розроблення проєктів з краєзнавчої тематики;
- планування екскурсійних маршрутів для учнів різного віку та із різною тематикою (літературне, біологічне, економічне спрямування тощо).
- необхідних знань для створення маршруту вихідного дня та організації такої події з урахуванням припустимого навантаження, розподілу обов'язків тощо [3, с. 82-83].

У навчальній програмі для учнів 6-9 класів курс географії не лише постачає нову інформацію про планету Земля, а й є фундаментом для формування географічного світогляду, спрямованого на виховання в учнів почуття відповідальності за світ як за власний дім та закоханості у рідний край. Важливим є здобуття умінь та навичок, спрямованих на пристосування до оточуючого середовища та адекватну поведінку в ньому.

У навчальній програмі з географії для учнів старших класів (10-11 класи) зміст базується на принципах науковості, послідовності та неперервності шкільної географічної освіти. Ця програма передбачає інтеграцію матеріалу на основі внутрішньо-предметних та міжпредметних зв'язків, а також гуманізацію і гуманітаризацію навчання, адаптацію навчального матеріалу з урахуванням вікових особливостей учнів.

Як було зазначено раніше, рекреаційні ресурси мають значуще місце в сучасному світі. Вони піддаються дослідженню та використовуються передусім для забезпечення можливостей для туристичної діяльності. Кожного дня тисячі мандрівників подорожують по всьому світу з метою задоволення своїх потреб у відпочинку та пізнанні, а тому уроки географії виступають фундаментом такої пізнавальної діяльності у учнів [22, с. 21].

Пізнавальні функції туристсько-краєзнавчої діяльності здійснюються тоді, коли перед учнями розкривається зміст усього, що вони бачать під час відвідування природних об'єктів і явищ, пам'яток історії й архітектури, знайомства з культурою, традиціями, побутом й господарською діяльністю людини [2, с. 9-12].

Для того щоб займатись туристсько-краєзнавчою діяльністю, необхідно вміти і знати багато такого, що спочатку у учнів не викликає великого інтересу. Наприклад: згадати зі шкільного курсу географії, як читати карту, працювати з компасом, мати поняття про місцевий і поясний час, форми рельєфу тощо. Практична діяльність у туристсько-краєзнавчих походах і експедиціях ставить учнів перед необхідністю опанування основами географічних знань. Вони так само необхідні для туриста, як уміння

розпалювати багаття, ставити намет, в'язати вузли. Коли такі знання й навички подаються досить серйозно, а участь у поході неприпустима без оволодіння ними, вони все більше і більше захоплюють учнів [2, с. 12].

Відповідно, у шкільному курсі географії вивчення рекреаційних ресурсів та туризму в цілому передбачене у програмі 9 та 10 класів, проте основою є набуті навички і за минулі класи, що формує цілісний комплекс.

Таблиця 2

Розділ IV, Тема 3 навчальної програми

Розділ IV. Третинний сектор господарства		
Знаннєвий компонент: визначає види туризму та надає визначення понять «туризм», «рекреаційні ресурси», «інфраструктура туризму»; дозволяє зрозуміти вплив природних та суспільних факторів на розвиток рекреації та туризму. Діяльнісний компонент: визначає особливості провідних туристичних регіонів світу; демонструє на карті основні туристичні райони в Україні. Ціннісний компонент: обґрунтовує рівень розвитку туризму в окремих регіонах, країнах, районах України	Тема 3. Туризм Туризм – це складова національної економіки. Фактори розвитку туризму в регіоні та у країні. Туристична інфраструктура. Туризм в Україні. Специфіка природних рекреаційних ресурсів. Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. Туристичні райони. Міжнародний туризм. Основні туристичні регіони світу. Країни світу з найбільшою кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.	Підприємливість та фінансова грамотність Визначає роль туризму для розвитку малого та середнього бізнесу в різних регіонах нашої країни. Бере участь у розробленні проекту з розвитку туристичного бізнесу у своєму регіоні.

На основі джерела [22, с. 22].

У 10 класі туризм та рекреаційні ресурси вивчаються рівномірно у всіх розділах, окремо як по кожній країні так і по регіонам.

Відповідно, конкретизуючи сказане, освітні функції рекреаційно-туристичної роботи стосовно учнів, які вивчають шкільний курс географічної освіти мають наступний вигляд:

➤ закріплення матеріалу шкільної географічної програми – загальногеографічні поняття, основи геології, геоморфології, гідрології, метеорології, географії рослин і тварин, геодезії, картографії і ландшафтознавства тощо;

- поглиблення і отримання нових знань з тем: охорона природи, меліорація, топографія, гляціологія, географія промисловості та сільського господарства, демографія, природна і культурна спадщина, рекреаційна географія, туризмознавство тощо;
- набуття практичних вмінь і навичок із: загальної географії, економічної і соціальної географії, фізичної географії, орієнтування на місцевості, читання топографічного матеріалу, проведення топографічної зйомки, складання графіків і схем, визначення висот та відстаней на місцевості, визначення мінералів і гірських порід, обробка спостережень тощо;
- формування навичок експедиційної роботи: у підготовчий період – розробка теми спостережень, визначення цілей і завдань, пошук та обробка початкових даних, складання планів і підготовка необхідного спорядження; у поході або експедиції – визначення об'єктів досліджень і спостереження за ними, обробка й запис спостережень, виконання поставлених цілей і завдань, корекція їх щодо місцевих умов, перевірка та доопрацювання вихідних даних; у камеральний (заклучний) період: обробка й систематизація отриманих даних, їх класифікація, висновки й оформлення звіту [2, с. 10-11].

Концепція Нової української школи (НУШ) розширює можливості та конкурентоспроможність загальної середньої освіти, додаючи різноманітність та варіативність навчання. Одним зі способів розширення моделі навчання є впровадження курсів за вибором. Наприклад, Інститут педагогіки НАПН України для 9-го класу розробив дві навчальні програми для курсів за вибором: «Географія міжнародних економічних відносин» та «Рекреаційна географія та туризм». Зважаючи на інтегрований характер географії як науки, таке урізноманітнення курсів забезпечує гнучкість та адаптивність до сучасного динамічного світу.

Курс «Рекреаційна географія та туризм» авторства Л. А. Покася, А. О. Логінової, В. С. Яценка спрямований на формування спеціалізованих знань з територіальної організації рекреаційно-туристичного господарства України. Основним завданням для вчителя є створення навчальних програм, що

дозволять учням усвідомити сутність рекреаційної географії та туризму з точки зору територіальних особливостей України. Важливо також вивчати економічні аспекти рекреації та туризму, їх вплив на національну економіку та міжнародні економічні відносини [30].

Таблиця 3

Особливості інтегрованого курсу «Рекреаційна географія та туризм»
відповідно до навчальної програми

Шкільна програма	Курс
У 8-му класі учні опановують тему 7 «Ландшафти України» розділу III «Природні умови та ресурси України», де вивчаються особливості рівнинних та гірських ландшафтів, їх використання та заходи щодо їх охорони.	У курсі за вибором ця тема розширюється через розділ II «Туристично-рекреаційний потенціал території України». Він охоплює дослідження туристичних районів України, їх рекреаційні можливості та ресурси. Наприклад, під час вивчення «Методики оцінки туристичного потенціалу свого регіону» вчитель може включити завдання, пов'язані з економічним розрахунком вартості туристичних турів у своєму регіоні, розрахунком частки туристичних послуг у валовому регіональному продукті (ВРП) або організацією дискусії щодо впливу рекреаційних можливостей та ресурсів на економічний розвиток конкретного регіону.
У темі 8 «Природокористування» розділу III «Природні умови та ресурси України» учні 8-го класу досліджують питання природокористування в умовах збалансованого (сталого) розвитку та використання природно-ресурсного потенціалу України.	У курсі за вибором ці питання розглядаються через призму туристично-рекреаційної діяльності під час вивчення розділу III «Рекреаційне та туристичне природокористування». У цьому контексті досліджується туристсько-рекреаційне природокористування та діяльність, а також об'єкти природно-заповідного фонду. Особливу увагу приділяється зеленим порадам (green tips), які є системою рекомендацій, запропонованих Всесвітнім фондом дикої природи з метою протидії кліматичним змінам та загрозам дикій природі.
Тема 3 «Туризм» розділу IV «Третинний сектор господарства» має основний принцип, який пронизує всі розділи курсу за вибором. Ця тема ретельно вивчається учнями 9-го класу у рамках курсу «Географія. Україна та світове господарство».	Тому, коли вчитель обирає даний курс за вибором, тема «Туризм» вивчатиметься у контексті вже сформованих учнями знань з цієї теми в рамках курсу географії. Вчитель на свій розсуд може розширити тематику «міжнародним туризмом» чи «туристичним районуванням світу».

Створено автором на основі джерела [30].

Отже, робота в школі у вивченні теми «рекреаційно-туристичного потенціалу» має великі можливості для виховання, підвищення культурного, освітнього і інтелектуального рівня учнів. Головним мотивом цієї діяльності є пізнавальний інтерес, і вчителі географії грають важливу роль у формуванні туристських та рекреаційних компетентностей майбутніх фахівців-географів. Освітня програма географії включає в себе різні аспекти туризму та рекреаційних ресурсів, сприяючи поглибленню знань учнів і підготовці до практичної діяльності в цій сфері. Також варто зазначити, що у сучасних умовах інформаційного суспільства, зміни в освіті висувають нові вимоги до інтегративного підходу, саме тому і запроваджуються в освітній процес курси за вибором інтегративного змісту для підсилення ролі і значення такого важливого навчального предмету як географія (відповідно туризм і рекреація).

2.2. Оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області

2.2.1. Природно-географічні об'єкти Волинської області та їхнє вивчення у середній школі

За науковцями, до рекреаційного та туристичного потенціалів Волинської області (що стосується природно-географічних об'єктів) належать водні, лісові, мінеральні води та лікувальні грязі. За шкільною програмою вивчаються ази, наведені в таблиці 2.2.1.

Шацький природний національний парк, заснований у 1983 році і з площею 328 тисяч гектарів, вважається одним з найбільш відвідуваних рекреаційних зон в Україні. В межах парку знаходиться понад 20 озер, серед яких Лючимер та Чорне. Один з найбільших природних озер країни, озеро Світязь, має карстове походження та артезіанські джерела, завдяки чому вода дуже чиста та м'яка, з цілющими властивостями. Довжина озера становить 9,3 км, а його середину займає острів площею 7 гектарів. Національний парк також включає в себе рекреаційну зону Пулемецького озера з площею 1638

гектарів, де середня глибина перевищує 4 метри, а максимальна – близько 20 метрів. Озеро Пісочне, яке має карстове походження, має площу 188 гектарів і максимальну глибину 16,2 метра. У цих озерах Шацького парку мешкає багато видів риб, а також рідкісні рослини й тварини, такі як чорні лелеки, сірі журавлі, олені, лосі, дикі кабани, косулі, лисиці та зайці. На березі озера Світязь було побудовано туристичний пансіонат «Шацькі озера», який має 600 місць, а також санаторій «Лісова пісня» на базі озера Пісочне. Обидва заклади оточені чудовим сосновим бором і пропонують різні види лікування та відпочинку, включаючи грязелікування, озокеритні процедури та риболовлю. У середині парку також можна збирати різноманітні ягоди, такі як чорниця, ожину, журавлину тощо [46, с. 54-55].

Таблиця 4

Природно-географічні об'єкти Волинської області

Об'єкти	Описова характеристика
Водні ресурси	Територія Волинської області славиться багатством поверхневих вод. Тут знаходиться понад 230 великих та малих озер загальною площею 150,9 км ² . Серед найбільших озер у цій області варто зазначити Світязь, Пулемецьке та Турське. Озера в цій області розділяються на три основні райони: Західного Бугу, межиріччя Західного Бугу та Прип'яті, а також басейн Прип'яті. В басейні Західного Бугу є понад 80 озер, з яких 32 є заплавленими, а 48 мають карстове походження. Озера карстового походження мають прісну воду, багату киснем, з нейтральною або слаболужною реакцією та чистою в мікробіологічному відношенні. Серед них найбільш відоме озеро Світязь, яке має великі розміри: довжина становить 9,3 км, ширина – до 4,8 км, середня глибина – 7 м, а максимальна – 58,4 м. Зазначається, що лише дев'ять з двадцяти двох озер у цій групі придатні для рекреаційних цілей. Водойми в області також служать домівками для різноманітних видів риб, зокрема коропа, карася, ляща, сома, вугра, окуня, судака, щуки, товстолобика та інших. Уздовж західного кордону області протікає річка Західний Буг, до її басейну належить 24 річки, такі як Луга, Луга-свинорийка, Неретва.
Лісові ресурси	На території Волинської області понад 700 тисяч гектарів припадають на хвойні та змішані ліси, в яких переважають такі види деревини, як сосна, ялина, дуб, береза, граб, ясен і клен. Також тут можна зустріти унікальні породи дерев, такі як модрина європейська, дуб черешковий і червоний, сибірський кедр, пірамідальна та кулеподібна туя. Окремо функціонує Шацький національний природний парк. У поліських районах області лісистість становить близько 45%, у лісостеповій зоні – тільки 5%, загальна лісистість території області – 35,5%. Тваринний світ представлений такими видами, як лосі, благородні олені, косулі, зайці, дикі кабани, лисиці, а також рідкісні види - зубри, бобри, видри, чорні лелеки, сірі чаплі, фазани, глухарі

	та інші. Ліси Волині також славляться багатими урожаєм грибів та ягід, що є привабливим та корисним видом відпочинку для місцевих мешканців і відвідувачів. У лісах області збирають лисички, зелениці, масляки, опеньки, сироїжки та білі гриби, а серед ягід – чорницю, журавлину, малину, ожину. Для збереження рідкісних видів флори та фауни Волині були створені державні парки та заказники, що утворюють державний природно-заповідний фонд.
Мінеральні води та лікувальні грязі	У районі смт Ратне, біля с. Осниця, с. Тур, а також санаторію «Лісова пісня» розповсюджені гідрокарбонатно-кальцієві, гідрокарбонатно-натрієві та хлоридно-кальцієві мінеральні води, які можуть бути застосовані для лікування різних захворювань. Можливість лікування захворювань серцево-судинної системи, системи кровообігу, гіпертонії, периферійної нервової системи та інших хвороб шляхом використання мінеральних вод є важливою для здоров'я населення. Також поблизу с. Журавичі Ківерцівського району знайдені хлоридно-натрієві води з домішками броміду, йоду та радону, які також можуть бути ефективними для лікування серцево-судинної системи, атеросклерозу, дихальної та травної систем. У м. Ковель також розвідані хлоридно-натрієво-йодо-бромні води, які можуть бути використані для лікування різних хвороб та станів організму. Крім того, проведено обстеження 33 родовищ лікувальних торфових грязей з метою їх використання для лікувальних цілей в області.

Створено автором на основі джерел [46, с. 54-55; 19, с. 524-534].

Таким чином, географічне положення Волинської області на перехресті важливих міжнародних та національних туристичних маршрутів надає їй специфічний статус західних «воріт» до Європи. Це положення в поєднанні з різноманітністю туристичних ресурсів, таких як історичні, архітектурні, природні, мистецькі та літературні пам'ятки, робить Волинський край привабливим для туристів з пізнавальними інтересами. Наявність значної кількості озер, річок, гаїв і лісів дозволяє створювати оздоровчо-рекреаційні зони, що можуть бути використані для цікавого відпочинку та ефективного оздоровлення різних груп населення. Ці природні ресурси сприяють розвитку туризму та рекреаційної індустрії в регіоні.

2.2.2. Історико-культурна спадщина Волинської області як об'єкт вивчення у середній школі

Волинська область багата великою культурною спадщиною, сформованою під впливом різноманітних етнічних, економічних, історичних

та географічних факторів. Серед цих об'єктів знаходяться старовинні замки, церкви, архітектурні пам'ятки та народні майстерні, що відображають багату історію та культурний дух цієї землі. До об'єктів культурної спадщини Волині належать:

- археологічні знахідки – місця поселень стародавніх людей (стоянки, городища, поселення, селища, міста) та поховань (кургани, могильники);
- історичні пам'ятки – будівлі, структури, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, визначні об'єкти, пов'язані з важливими історичними подіями, життям та діяльністю видатних особистостей, культурою та побутом конкретної території;
- пам'ятки архітектури та містобудування – сакральні споруди, резиденції, фортеці, публічні житлові споруди, сучасні архітектурні ансамблі;
- пам'ятки монументального мистецтва – меморіальні дошки, обеліски, меморіали;
- пам'ятки садово-паркового мистецтва – злиття паркової архітектури з природними або штучними ландшафтами;
- ландшафтні пам'ятки – природні місцевості з історичною важливістю;
- об'єкти нематеріальної культурної спадщини – етнографічна різноманітність, народні промисли, народний одяг, національна кухня, говірки, фольклор [31, с. 109].

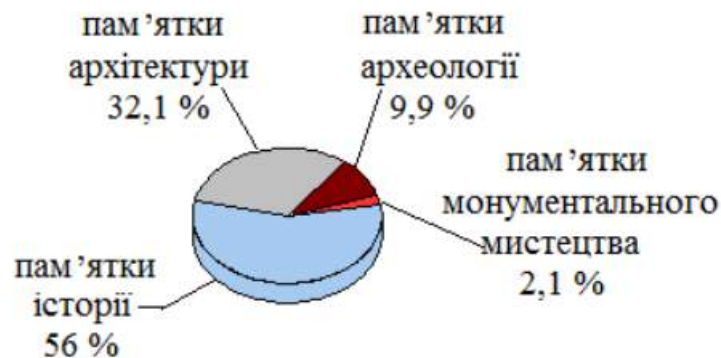

Рис. 2.2.3. Історико-культурні пам'ятки Волинської області [31, с. 110].

Сакральні об'єкти є серед найбільш поширених історико-культурних атракцій регіону для відпочинку. Ці пам'ятки базуються на архітектурних спорудах, таких як церкви, костели, синагоги, що вказує на їхнє підпорядкування архітектурному спадкові.

Розміщення архітектурних споруд, що становлять основу сакральних пам'яток, у Волинській області є нерівномірним. Деякі з них є настільки унікальними, що підлягають охороні державою як пам'ятки архітектури та містобудування. Найбільше релігійно-паломницьких об'єктів знаходиться в Горохівському районі Волинської області. Серед них виділяється Миколаївська церква, збудована у 1638 році в селі Охлопів, яка вважається найдавнішою пам'яткою архітектури цієї території. [28, с. 384].

Паломники мають можливість відвідати багато історико-культурних пам'яток і святинь у Луцьку та Луцькому районі. Серед найвизначніших знаходяться Покровська церква – пам'ятка архітектури XIII-XVII ст., Хрестовоздвиженська церква братського ладу (1619 р.), костел Святого Петра і Павла з єзуїтським монастирем та підземеллями (1639 р.), Свято-Троїцький кафедральний собор (1752-1755 рр.), колишні монастирі домініканців (1390 р.), бригіток (1624 р.), тринітаріїв (1729 р.), шариток (XVI ст.), а також синагога (1626-1629 рр.), лютеранська кірха (XX ст.) та інші [28, с. 385].

Особливо значущим об'єктом є кафедральний собор святих апостолів Петра і Павла з монастирем єзуїтів та підземеллями, який був зведений у 1639 році й відображає культуру ренесансу. Костел разом із єзуїтським колегіумом був побудований для використання орденом єзуїтів, якому належали ці споруди. Нині цей костел є діючим кафедральним собором римокатолицької церкви Луцької дієцезії й часто відвідується як місцевими мешканцями, так і туристами [17, с. 97].

Найбільша кількість релігійно-паломницьких об'єктів зосереджена в межах трьох ареалів – південно-західного (Горохівський, Володимирський, Іваничівський райони), південно-східного (Луцький, Ківерцівський райони)

та центрального (Турійський, Ковельський, Старовижівський, Камінь-Каширський райони) [28, с. 385].

У Волинській області знаходиться 69 археологічних пам'яток, які датуються часами Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Деякі з них включають курган XIII століття і комплекс печей для обпалювання цегли XIV–XV століть у Зимному Володимирського району, а також залишки поселення та городища X–XIII століть біля села Жидичин Ківерцівського району. Okремо слід зазначити давньоруське городище і багат шарове поселення в урочищі Сад у Шацьку, яке, за припущеннями, могло бути місцем розташування давньоруського міста Рай [19, с. 88-89].

Рис. 2.2.2. Курган на могилі дружинника Кліма Христинича у селі Зимному Володимир-Волинського району (фото з відкритих джерел)

Одні з найголовніших музеїв: Володимир-Волинський історичний музей (1991 р.), Маневицький краєзнавчий і Ковельський історичний (1992 р.), Любомльський краєзнавчий і музей Волинської ікони (1993 р.), що відкритий на місці музею атеїзму. В 1995 р., створено меморіальний музей-садибу В'ячеслава Липинського в с. Затурцях Локачинського району, що має права відділу Волинського краєзнавчого музею, який зараз є пам'яткою

історії національного значення. Проте це не єдиний музей, який було створено після 1991 р. На території області з'явилися за роки незалежності Устилузький музей Ігоря Стравінського (1990 р.), Старовижівський народний краєзнавчий (1992 р.), Нововолинський історичний (1998 р.), Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки (1999 р.), Музей старовинної книги (2005 р.), Ківерцівський районний краєзнавчий музей (2009 р.) [17, с. 135].

Рис. 2.2.3. Меморіальний музей-садиба В'ячеслава Липинського (фото з відкритих джерел)

Будинок Миколи Голованя (неофіційно – «Луцький будинок з химерами») – архітектурна пам'ятка, об'єкт історико-культурного заповідника «Старий Луцьк», хоча є житловим будинком відомого скульптора, почесного громадянина Луцька Миколи Голованя (звання отримане від Луцької міської ради у 2016 році). Він споруджений у 80-х рр. минулого століття за проектом талановитого луцького архітектора Ростислава Метельницького. Особливість будівлі в тому, що вона прикрашена більш ніж 500-ма оригінальними скульптурами в різних стилях, які виготовив цей

митець. Будинок має оригінальне оздоблення не тільки зовні, а й всередині. Зокрема, всередині розташована інкрустована каменем і деревиною кухня з масивним кованим каміном (з відкритих інтернет-джерел)

Рис. 2.2.4. Будинок Миколи Голованя, неофіційно – «Луцький будинок з химерами» (фото з відкритих джерел)

Володимирський замок, на місці якого зараз залишилися лише вали, був споруджений у 40–70 рр. XV ст. за наказом польського короля і Великого князя Литви Казимира IV Ягайловича. Знаходився він над заплавою р. Луга й оточувався ровами, що наповнювалися її водами та допливами р. Смочі. На території замку було декілька будівель, зокрема, дерев'яний королівський палац, дерев'яна церква і 12 будинків, а також житлово-господарські споруди [17, с. 94].

Замок Любарта є значним туристичним об'єктом, що був зведений у XIII–XIV ст. князем Любартом Гедиміновичем у готичному стилі. Побудований він був із дерева, а реконструкцію його у цегляну споруду здійснив наступний правитель – Вітовт, через це зустрічається зрідка назва «Замок Вітовта». Останній є одним із найбільших, найдавніших і найкраще

збережених в Україні замків, а також головним об'єктом історико-культурного заповідника «Старий Луцьк». У середньовіччі замок у Луцьку був політичним, адміністративним, релігійним центром міста і всієї Волині. Тут відбувалися засідання судів, знаходилася державна канцелярія, приміщення для різних «службовців», у тому числі і Великого князя [19, с. 94-95].

Рис. 2.2.5. Замок Любарта (фото з відкритих джерел)

Замок Радзивіллів – це велична ПАМ, хоча й тепер занедбана. Він знаходиться на пд. сх. області у м-ку Олика Ківерцівського району. На відміну від Луцького, він не настільки відомий, попри те, що розміщений відносно недалеко (44 км) від обласного центру і має з ним добре транспортне сполучення. Ймовірно, туриста відштовхує той факт, що сьогодні у стінах замку діє обласна психіатрична лікарня. Цей замок був одним із найславетніших у часи Середньовіччя і належав великому литовському роду князів Радзивіллів (Радивилів). Він збудований у XVI ст. і був одним із перших на території України замком бастіонного типу [17, с. 95-96].

На території Волинської області, крім вищезгаданих замків, є ще маловідомі для екскурсанта споруди. Це 4 палаци вельмож: Браницьких, Мйончинських, Плятерів та Вільгів.

На території Волинської області знаходиться 860 пам'яток історії, із яких лише 7 мають національне значення. Серед них варто відзначити меморіальні комплекси «Вічна слава» та «Жертвам фашизму» у Луцьку та Володимирському відповідно, а також будинок, де проживав І. Стравинський у 1907–1908 роках в Устилузі Володимирського району. Також серед них є місце бою армії Б. Хмельницького з польсько-шляхетським військом у 1651 році у селі Піски Горохівського району, садиба поетеси Лесі Українки (друга половина XIX століття) у селі Колодяжне Ковельського району, садиба родини Липинських (1882 рік) у селі Затурці Локачинського району та ще один меморіальний комплекс «Жертвам фашизму» у селі Кортеліси Ратнівського району [17, с. 121-122].

Рис. 2.2.6. Пам'ятник Лесі Українці на Театральній площі у м. Луцьку (фото з відкритих джерел)

Найменш численні в області з-поміж пам'яток – пам'ятки монументального мистецтва, у Волинській області зафіксовано 33 і лише 1 із них має національне значення. Це пам'ятник Лесі Українці на Театральній площі у м. Луцьку, створений у 1976 р. У переліку цих пам'яток знаходяться лише високохудожні твори скульптури і, зокрема, у переважній більшості Т. Шевченку, Лесі Українці, Б. Хмельницькому [17, с. 135].

Рис. 2.2.3. Схема розміщення туристсько-рекреаційних пунктів Волині

Отже, багатогранна спадщина історії та культури природи із своєю унікальністю та різноманіттям забезпечують високий рівень привабливості для туристів, сприяючи прогресивному та стійкому розвитку туризму й відпочинку.

2.2.3. Рекреаційно-туристична інфраструктура регіону як об'єкт вивчення в шкільній географії

В теперішній час рекреаційно-туристична інфраструктура є саме тією ланкою, яка не тільки обслуговує, а й забезпечує розвиток рекреаційно-туристичного процесу як ринкової системи. Туристична інфраструктура представляє собою комплексну систему соціальних установ, організаційних структур та встановлених норм, яка забезпечує безпечне функціонування та взаємодію між суб'єктами туристичної діяльності. Вона регулює рух матеріальних, фінансових та інформаційних потоків між цими суб'єктами та природним оточенням, забезпечуючи задоволення потреб туристів [15, с. 59].

Туристичні ресурси інфраструктури можна умовно поділити на три категорії: рекреаційні (природні), які включають унікальні явища природи, заповідники, кліматичні та бальнеологічні можливості; історичні та культурні об'єкти, такі як музеї, пам'ятники, архітектурні та етнографічні об'єкти, пов'язані з історією країни; і сучасні досягнення в різних сферах, такі як промисловість, сільське господарство, наука, культура, медицина та спорт. Ці ресурси створюють комфортні умови для створення туристичного продукту [39, с. 75].

Має значення у туристичної інфраструктури також наявність закладів харчування та розміщення, транспортних засобів, автозаправок.

Потенціал рекреаційно-туристичної інфраструктури визначається як сумарна кількість балів чисельності та статусу рекреаційно-туристичних установ із врахуванням демографічного навантаження, як характеристики сучасних трудових ресурсів та їх потенціалу [17, с. 11].

Туристичний потенціал Волинської області включає в себе широкий перелік різноманітних об'єктів і послуг. Серед них – 2 центри туристичної інформації, 3 національні парки, 231 рекреаційні зони, 118 рекреаційних пунктів, 267 озер, 285 агросадиб, 152 об'єкти розміщення, 7 санаторіїв, 17 музейних закладів, 1534 об'єкти культурної спадщини, 11 фестивалів з більш ніж 1000 туристами, 1 туристичний кластер, 8 маркованих туристичних

маршрутів, 7 туристичних знаків, 5 активних туристичних клубів, 2 екопарки, 2 офіційних туристичних веб-ресурси, 341 суб'єкт туристичної діяльності. А от туристична інфраструктура Волинської області налічувала 72 колективні заклади розміщення, 1021 підприємство ресторанного господарства, 83 суб'єкти туристичної діяльності та 4518 закладів, що надають послуги дозвілля і розваг [29, с. 52].

Переважає більшість сіл має низький рівень атрактивності, адже у них немає ні багато туристичних об'єктів, ні автошляхів у задовільному стані, ні туристичної інфраструктури. Тому ті села, які знаходяться поблизу обласного чи районних центрів, мають перевагу над тими, що розташовані на периферії. Це зумовлено нерозвинутою інфраструктурою, зокрема станом автошляхів, поганим збереженням самих туристичних об'єктів, а також малою інформативністю про них у пресі, телебаченні, школі. Тому необхідна програма розвитку малих містечок області для перетворення їх у туристичні центри [17, с. 160-161].

Водночас Любомльський, Маневецький, Турійський та Шацький райони належать до територій із погано розвинутою історико-культурною рекреаційною інфраструктурою [17, с. 127].

Тобто туристична інфраструктура Волинської області відрізняється нерівномірним розвитком. Інфраструктура у містах Володимирі та Луцьку, де зосереджені історико-культурні заповідники, має високий рівень розвитку, тоді як на Шацьких озерах спостерігається різноманіття відпочинкових комплексів, включаючи як сучасні, так і застарілі об'єкти з 70-х років минулого століття. Волинська область, незважаючи на значний туристичний потенціал, має слабо розвинену туристичну інфраструктуру, що уповільнює розвиток зовнішнього туризму та приваблення туристів з інших областей України. Оптимальне забезпечення туристичної інфраструктури вимагає реконструкції матеріальної бази та значного розширення мережі туристичних об'єктів та послуг. Серед актуальних завдань інфраструктурного розвитку області варто виділити покращення соціально-економічного становища в

цілому. Актуальні завдання інфраструктурного облаштування території Волинської області:

- створення сучасного ринку різноманітних туристичних послуг на основі здорової конкуренції;
- розширення мережі туристичних об'єктів та покращення інфраструктури є ключовим завданням.;
- сприяння розвитку малих підприємств у туристичній галузі;
- початок розвитку міжнародної співпраці у галузі туризму;
- Прискорення економічного зростання у туристичній галузі через привабливість зовнішніх інвестицій та удосконалення туристичного середовища, реконструкції і будівництва нових об'єктів;
- покращення інформаційного забезпечення у сфері туризму через розвиток інформаційно-довідкової системи, а також інтенсивну рекламну кампанію для збільшення привабливості туристичної галузі;
- активізація наукових досліджень у галузі туризму з метою сприяння розвитку і вдосконалення туристичної інфраструктури Волині [29, с. 60-61].

Переважає більшість сіл має низький рівень атрактивності, адже у них немає ні багато туристичних об'єктів, ні автошляхів у задовільному стані, ні туристичної інфраструктури. Тому ті села, які знаходяться поблизу обласного чи районних центрів, мають перевагу над тими, що розташовані на периферії. Це зумовлено нерозвиненою інфраструктурою, зокрема станом автошляхів, поганим збереженням самих туристичних об'єктів, а також малою інформативністю про них у пресі, телебаченні, школі. Тому необхідна програма розвитку малих містечок області для перетворення їх у туристичні центри [17, с. 160-161].

Водночас Любомльський, Маневецький, Турійський та Шацький райони належать до територій із погано розвиненою історико-культурною рекреаційною інфраструктурою [17, с. 127].

Таким чином, розвиток туристичної інфраструктури відіграє ключову роль у вдосконаленні сфери туризму, забезпечуючи оптимальне використання

різноманітних елементів цієї інфраструктури в умовах конкурентного середовища. Це сприяє насиченню туристичного ринку високоякісними послугами та сприяє комплексному соціально-економічному прогресу Волинської області. В області розроблено проєкт програми розвитку інфраструктури у Волинській області до 2027 року, спрямований на покращення туристичної інфраструктури. Його мета полягає у вдосконаленні та розвитку доріг загального користування державного та місцевого значення, підвищенні безпеки дорожнього руху, а також якості пасажирських перевезень. Впровадження цієї програми сприятиме створенню конкурентоспроможного туристичного ринку та сприятиме загальному соціально-економічному розвитку регіону.

РОЗДІЛ 3: ОРГАНІЗАЦІЯ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ

3.1. Формування краєзнавчих знань на уроках у 8 та 9 класах

Краєзнавча робота виховує любов до свого краю, прищеплює інтерес до пізнання нового, формує практичні уміння і навички, сприяє фундаментальному вивченню природи, населення, господарства своєї місцевості, осмисленню складних закономірностей розвитку природи і суспільства на місцевому матеріалі [38, с. 224].

Проведені наукові дослідження в Україні підтверджують актуальність використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії для підвищення мотивації та результативності навчання учнів. Наприклад, наукова праця

Л. М. Іванової «Використання краєзнавчих матеріалів на уроках географії» підтверджує, що застосування краєзнавчих матеріалів на уроках географії допомагає підвищити інтерес учнів до предмету та розвивати їх пізнавальну активність. Дослідження О. В. Шелестюк «Використання краєзнавчих матеріалів на уроках географії як засіб формування екологічної культури учнів» показало, що краєзнавчі матеріали на уроках географії допомагають формувати екологічну культуру учнів та збільшують їхню свідомість про вплив людини на природні ресурси. Праця Н. В. Коваленко «Використання краєзнавчих матеріалів на уроках географії як засіб підвищення мотивації до навчання учнів» свідчить про те, що такі матеріали підвищують мотивацію до навчання учнів та збільшують їхню зацікавленість у предметі [42, с. 44].

Найбільш поширеним методом вивчення краєзнавчих питань є урок, який і надалі залишається основою організаційної діяльності шкіл. Уроки проводяться згідно з розкладом, в рамках відведеного часу та з певною аудиторією учнів [5, с. 106].

Завдяки туристсько-краєзнавчій діяльності реалізується можливість вивчення ландшафтів рідного краю, їх освоєння і використання, відповідно, перший розроблений урок буде стосуватися 8 класу. У 8-му класі учні

опановують тему 7 «Ландшафти України» розділу III «Природні умови та ресурси України», де вивчаються особливості рівнинних та гірських ландшафтів, їх використання та заходи щодо їх охорони. Останній урок стосується дослідження ландшафтів своєї місцевості, їх освоєння і використання.

За навчальною програмою з географії, розробленою на основі положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, зміст ландшафтознавчого навчального матеріалу повинен розкривати такі питання: ландшафт як просторово-цілісна система, карта ландшафтів України, районування природних ландшафтів, їх відображення на картах, рівнинні ландшафти, їх різноманітність, природні зони України, використання та охорона їх природних ресурсів, гірські ландшафти України, особливості їх зміни з висотою, Українські Карпати і Кримські гори, використання та охорона природних ресурсів гірських областей, природні умови і ресурси Чорного та Азовського морів, проблеми їх раціонального використання [40, с. 27].

Розробка краєзнавчого уроку для 8 класу

Тема: «Краєзнавчі особливості ландшафтів Волині».

Мета: Ознайомити учнів з краєзнавчими особливостями Волині, вивчити основні риси ландшафтів цієї області та їх особливості.

Тип уроку: Пізнавальний.

Форми і методи проведення: Лекція, бесіда, групова робота, використання презентації, ілюстраційних матеріалів.

Обладнання: Карти ландшафтів Волинської області та України, світлини ландшафтів, презентація.

Очікувані результати. Після цього уроку учні зможуть:

1. Описати основні ландшафти Волині.
2. Порівняти їх з іншими ландшафтами України та світу.
3. Усвідомити значимість знань про природу рідного краю.

Хід уроку:

I. Організаційний етап уроку: Перевірка присутності та оголошення теми уроку вчителем.

II. Мотивація навчальної діяльності: У рамках мотивації навчальної діяльності на уроці «Краєзнавчі особливості ландшафтів Волині» можна застосувати підхід, що використовує елементи емоційного зв'язку з темою. Вчитель пропонує учням уявити себе мандрівниками, які досліджують віддалені куточки Волині, спостерігаючи за її прекрасними різноманітними природними утвореннями. Вчитель може створити атмосферу пригоди, запрошуючи учнів уявити себе на шляху дослідження Волині, увімкнувши витончені звуки лісу, описавши свіжий аромат трав та дотик вітру на їх обличчі. Стимулюючі запитання, що спонукають до активного дослідження: «Які таємниці приховує ландшафт Волині?» або «Які особливості природи цієї області вас цікавлять найбільше?». Це допоможе створити особистий зв'язок з темою і спонукати учнів до більш активного вивчення краєзнавчих особливостей Волині.

III. Актуалізація опорних знань: Учні повинні засоціювати поняття «мішані ліси» та «широколистяні ліси» з улюбленим місцем в їхньому місті або селі, або з певними емоціями, які вони пов'язують з природою. Використання картинок, фотографій або коротких відеороликів, які демонструють ландшафти Волині, щоб сприяти асоціаціям і сприяти глибшому розумінню теми. Такий підхід допоможе зрозуміти, що краєвиди Волині можуть бути схожі на деякі місця, які оточують учнів щодня

IV. Виклад нового матеріалу: Презентація основних ландшафтів Волині. Порівняння їх з іншими регіонами України.

Матеріал: Волинська область відповідно до сучасної схеми фізико-географічного районування розташована в межах двох ландшафтних зон: мішаних лісів, де виокремлюють область Волинського Полісся і широколистяних лісів, куди належить Волинська височинна область. Межа між природними областями проходить по лінії Устилуг-Володимир-

Хорохорин-Кульчин-Ківерці-Олика, тобто там, де водно-льодовикові відклади (піски різнозернисті, супіски) межують з лесовими суглинками, супісками.

У просторовому розподілі природних ландшафтів Волинської області можна виділити чотири рівні. Найнижчий рівень займають заплавні лучно-болотні ландшафти, що сформувалися у верхів'ї р. Прип'ять та її приток. Тут переважають лучні та заплавні урочища з злаково-осоковими травами на торф'яно-болотяних ґрунтах та торфовищах. Наступний ландшафтний рівень утворюють природно-територіальні комплекси надзаплавних терас, де абсолютні висоти пересічно фіксуються на позначці 200 м. Тут значну роль відіграють урочища борів та суборів із зеленомоховими та чорничниковими сосняками на дерново-слабопідзолистих ґрунтах. Третій рівень займають нетерасовані схили, сформовані в умовах лесової височини на чорноземах опідзолених, або сірих опідзолених ґрунтах. Вони розорені, оскільки традиційно використовуються у сільському господарстві. Четвертий рівень приурочений до півдня Волинської лесової височини й характеризується найбільш почленованою поверхнею й поширенням ярів і балок. Тут фіксуються ландшафтні місцевості пологовипуклих та вузькогребневих вершин лесових пасм на чорноземах опідзолених і сірих опідзолених ґрунтах. Висока родючість. Четвертий рівень приурочений до півдня Волинської лесової височини й характеризується найбільш почленованою поверхнею й поширенням ярів і балок. Тут фіксуються ландшафтні місцевості пологовипуклих та вузькогребневих вершин лесових пасм на чорноземах опідзолених і сірих опідзолених ґрунтах. Висока родючість ґрунтів цих ландшафтів зумовила активне їх освоєння й сільськогосподарське використання.

Основними фізико-географічними особливостями ландшафтів області Волинського Полісся є наявність крейдових порід, рівнинність, значний розвиток льодовикових форм рельєфу, карсту, високе залягання ґрунтових вод, значні показники густоти річкової мережі на одиницю суходолу, перезволоженість і заболоченість, широкий розвиток долинних ландшафтів.

Суттєвий вплив на генезис ландшафтів Волинського Полісся мали зледеніння та стік льодовикових вод у четвертинному періоді. Тут спостерігаються гляціальні, флювіогляціальні, флювіально-озерні та болотні відклади. В рельєфі розрізняють рівнини: алювіальні голоценові заплави, першої і другої надзаплавних терас верхньочетвертинного віку, водно-льодовикові, де фіксуються флювіогляціальні пологохвилясті поверхні дніпровського зледеніння, льодовикові, представлені кінцево-моренними горбисто-грядовими поверхнями дніпровського зледеніння [35, с. 73-74].

VI. Закріплення вивченого матеріалу: Групова робота: складання порівняльних таблиць ландшафтів Волині з іншими регіонами.

VII. Підсумки уроку: Учні разом із вчителем формулюють висновок, аналізуючи чи вдалося досягти основної мети уроки: «під час сьогоденішнього уроку ми детально розглянули та проаналізували особливості ландшафтів Волині. Отже, Волинська область відповідно до сучасної схеми фізико-географічного районування розташована в межах двох ландшафтних зон: мішаних лісів, де виокремлюють область Волинського Полісся і широколистяних лісів, куди належить Волинська височинна область»

Приєм «Рефлексія»: урок мене зацікавив...; я дізнався, що...; мене найбільше вразило..., я хотів би побачити..., я хотів би побувати...

VIII. Домашнє завдання: Підготувати коротке есе про особливості опису ландшафтів Волині за допомогою статті з мережі.

У підсумку, краєзнавча діяльність дозволяє глибше вивчати та освоювати ландшафти рідного краю, що стає важливим компонентом навчальної програми з географії для учнів 8 класу. Уроки такого роду сприяють не лише поглибленню знань учнів, а й формуванню відповідального ставлення до природного середовища та його охорони для майбутніх поколінь.

Розділ IV «Третинний сектор господарства» в освітній програмі 9 класу включає «Тема 3. Туризм», зокрема фактори розвитку туризму в регіоні, специфіку природних рекреаційних ресурсів, об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні тощо.

Відповідно, у «туристичному краєзнавстві» вбачають основу для дослідження туристичних природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів окремих регіонів України, тому мною розроблено краєзнавчий урок на основі історико-культурних пам'яток Волинської області у розрізі туризму [41, с. 21].

Розробка краєзнавчого уроку для 9 класу

Тема: «Туристичне краєзнавство Волинської області на основі історико-культурних пам'яток».

Мета: Ознайомити учнів з історично-культурними пам'ятками Волинської області, сприяти формуванню туристичної свідомості та вихованню поваги до культурної спадщини.

Тип уроку: Інформаційно-пізнавальний.

Форми і методи роботи: Лекція, демонстрація відеоматеріалів, обговорення, групова робота, використання карт і фотоматеріалів.

Обладнання: Презентація, відеоматеріали, фотографії, карти.

Очікувані результати. Після цього уроку учні зможуть:

1. Визначити основні історично-культурні пам'ятки Волинської області.
2. Пояснити їх значення для історії та культури регіону.
3. Продемонструвати розуміння важливості збереження цих пам'яток для майбутніх поколінь.

Хід уроку:

I. Організаційний етап уроку: перевірка присутності та оголошення теми уроку вчителем

II. Мотивація навчальної діяльності: у Волинській області налічується 203 об'єкти архітектури національного значення, що є високохудожніми архітектурними творами, зведеними протягом минулих історичних періодів,

мотивація здійснюється демонстрацією аутентичних артефактів або цитат з минулих епох, пов'язаних з історією Волині. Наприклад, «Любартів замок – своїм планом, положенням мурів і веж дуже нагадує замки південної Німеччини, що пізніше були наслідувані на наших західних землях у Галицько-Володимирській державі. Одначе Луцький замок це не копія таких замків; під архітектурним і конструкційним оглядом у відношенні до згаданих він великим кроком поступив вперед. Не багато нам зосталось зі старокняжого оборонного будівництва пам'яток, щоби з певністю можна було з ними порівнювати луцький замок».

III. Актуалізація опорних знань: використання фотографій, карт або відео, що демонструють культурні та історичні пам'ятки Волинської області, щоб викликати спогади та стимулювати пам'ять учнів щодо вивчених об'єктів. Іншими словами, застосування віртуальних турів, 3D-моделей і відеоекскурсій, які демонструють культурні пам'ятки Волині. Ключові питання: «які історичні події Волині пов'язані з цими пам'ятками?», «які особливості архітектури та дизайну цих об'єктів розкривають їх значення для культурної спадщини Волині?», «Які культурні об'єкти Волинської області були внесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО?».

IV. Виклад нового матеріалу: виклад основних туристичних споруд області за допомогою лекційного матеріалу за допомоги презентації.

Величною туристичною сакральною спорудою Луцька є комплекс монастиря та костелу Святого Хреста бернардинів. Він є одним із фарних (найстаріших) костелів, який у середині XVII ст. був подарований ордену бернардинів. А у 1752-1755 рр. звели його нову муровану будівлю, яку в XIX ст. відібрали у бернардинів і передали православної громаді міста. Сьогодні він має назву Свято-Троїцький кафедральний собор. Монастир бернардинів є сакральною пам'яткою 1752 р. – поч. XX ст., проте деякі його елементи мають визначений час утворення, зокрема, келії та костел монастиря відносяться до 1752-1755 рр., а брама – до 1876 р. Монастир домініканців – це перший католицький монастир на території Луцька, бо був споруджений у

1321-1390 рр. До XIX ст. він відігравав роль католицького монастиря, але з приходом радянської влади на територію області, поряд з іншими монастирями міста, закривається і домініканський. Саме через це до сьогоднішніх днів не дійшов костел монастиря, адже був розібраний. Впродовж наступних років монастир використовувався по-різному, а тепер є духовною семінарією. Його особливістю є те, що він складає собою частину історико-культурного заповідника «Старий Луцьк» і входить до більшості туристичних маршрутів міста.

Визначною пам'яткою сакральної архітектури є Покровська церква, яка виступає єдиним збереженим православним храмом королівського періоду. Перший (дерев'яний) храм був збудований між XIII і XV ст., який на поч. XVII ст. згорів і в 1638 р. був збудований інший. Храм від початку належав католикам, а саме ордену василіан (XVIII-1826 р.), проте після переходу до православних, він згорів і був відбудований у 1876 р. Сьогодні вони використовують його як кафедральний собор. Колись тут була ікона Волинської Богоматері, яка відноситься до XIII-XIV ст. і є найбільшою історико-культурною сакральною пам'яткою Волинської області не архітектурного типу. У ній поєднані два стилі писання – європейський та візантійський. Покровська церква також входить до «Старого міста» і його туристичних маршрутів.

VI. Закріплення вивченого матеріалу: Проведення дискусії щодо важливості збереження культурної спадщини. Порядок дискусії:

1. постановка проблеми перед групою: вчитель пояснює важливість збереження культурної спадщини та історико-культурних пам'яток Волинської області;

2. розподіл на підгрупи, які сидять у колі для обговорення проблеми;

3. вибір представників підгрупи: учасники обирають представників, які будуть виступати із позицією підгрупи.

4. підгрупи швидко обговорюють проблему та працюють над досягненням консенсусу;

5. представники підгруп збираються у центрі та відстоюють свої позиції, використовуючи лише записки з вказівками.

«Тайм-аут» для консультацій: Викладач дозволяє представникам взяти паузу для консультацій та уточнень.

6. Обговорення закінчується після вирішення проблеми або при настанні встановленого часу.

Назагал, клас ділиться враженнями та спостереженнями від дискусії

VII. Підсумки уроку: Учні разом із вчителем формулюють висновок, аналізуючи чи вдалося досягти основної мети уроку.

Прийом «Рефлексія»: урок мене зацікавив...; я дізнався, що...; мене найбільше вразило..., я хотів би побачити..., я хотів би побувати

VIII. Домашнє завдання: Позначити на мапі Волинської області формату А4 основні історико-культурні пам'ятки.

Педагогічні висновки. Таким чином, розроблений краєзнавчий урок на основі історико-культурних пам'яток Волинської області у розрізі туризму має на меті ознайомлення учнів з цими пам'ятками та сприяння формуванню туристичної свідомості та поваги до культурної спадщини. Урок сплановано як інформаційно-пізнавальний, використовуючи різні форми і методи роботи, такі як лекція, демонстрація відеоматеріалів, обговорення, групова робота, а також використання карт і фотоматеріалів.

3.2. Розробка екскурсії сакральними місцями Волинської області

Найбільш доступним і популярним способом вивчення власного рідного краю є екскурсія, оскільки вона дозволяє спостерігати живі об'єкти безпосередньо. Усі види екскурсій можна умовно поділити на три групи: навчальні, краєзнавчі та загальноосвітні. Щоб систематизувати всі ці типи екскурсій, їх можна розділити на такі категорії: екскурсії до природних місць, екскурсії, пов'язані з господарською діяльністю населення, і екскурсії, що стосуються культурної діяльності народу [19, с. 168].

Іншими словами, навчальні екскурсії є важливою та органічною складовою навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, які повинні бути тісно пов'язані з основним курсом навчання. Вони не повинні розглядатися як випадкові чи епізодичні події, відокремлені від загального навчального процесу, аналогічно до весняних шкільних прогулянок. Екскурсії є своєрідними уроками, але в іншій зовнішній обстановці, таких як природа, музеї або виставки [24, с. 6].

Під час краєзнавчих екскурсій учні починають свій шлях у вивченні рідного краю, розглядаючи різні аспекти його природи і господарства, а також досліджуючи історичне минуле та сучасність.

Маршрут стосується сакральних місць Волинської області, оскільки вони є одними з найбільш поширених культурно-історичних об'єктів в регіонах. Слід зауважити, що основу сакральних місць становлять архітектурні споруди, такі як церкви, костели, синагоги, що свідчить про їхнє підпорядкування архітектурним пам'яткам. Відносно меншу роль тут відіграють елементи церковного походження, такі як ікони, царські врата, виносні хрести, іконостаси, скульптури, фрагменти різьби, підсвічники, зразки міднолітої пластики (наприклад, іконки, складні, наперсні та напрестольні хрести), церковне начиння, вироби коваля, церковні вишивки, художні текстильні вироби, церковний одяг, плащаниці та інші подібні предмети [18, с. 515-516].

Таблиця 5

Описова характеристика сакральних місць екскурсії

Пам'ятка	Розташування	Характеристика
Кафедральний собор святих апостолів Петра і Павла	Луцьк	У 1639 році був побудований кафедральний собор римо-католицької церкви, який відзначався впливом культури епохи Ренесансу. На сьогоднішній день цей собор є активною сакральною спорудою, що продовжує свою релігійну діяльність.
Комплекс монастиря та костелу Святого Хреста бернардинів	Луцьк	Монастир, побудований у період між 1752 та 1755 роками, на сьогоднішній день перебуває під управлінням української православної церкви Київського патріархату і служить Свято-Троїцьким кафедральним собором.
Монастир	Луцьк	Зведений у 1390 році, зараз використовується як

домініканців		духовна семінарія української православної церкви.
Зимненський святогірський монастир	Володимир	Ця сакральна споруда, розташована на території села Зимне Володимирського району, була заснована князем Володимиром Великим у 992-993 роках. Вона є найстарішою серед усіх монастирів на Волині і представляє собою монастирський комплекс оборонного типу.
Костел Святої Анни	Ковель	Костел, побудований у 1771 році, залишився дерев'яним і зберігся до наших днів

Створено автором на основі джерел [18, с. 516-517].

Маршрут сакральними місцями Волинської області

Рис. 3.1. Зупинки на маршруті сакральними пам'ятками Волинської області

У додатку А також наведені популярні маршрути, розроблені Волинською ОДА.

Підсумовуючи даний підрозділ, екскурсії є невід'ємною та важливою частиною процесу навчання та виховання у загальноосвітній школі. Вони не тільки допомагають учням вивчати свій рідний край, але й сприяють розвитку їхньої культурної свідомості та почуття гордості за національну спадщину. Краєзнавчі екскурсії є ефективним засобом ознайомлення з

різними аспектами історії, культури та природи рідного краю. У Волинській області існують численні сакральні споруди, які відіграють важливу роль у збереженні культурно-історичної спадщини регіону. Серед них можна виділити кафедральний собор святих апостолів Петра і Павла з монастирем єзуїтів у Луцьку, комплекс монастиря та костелу Святого Хреста бернардинів також у Луцьку, монастир домініканців у Луцьку, Зимненський святогірський монастир у Володимирі та костел Святої Анни у місті Ковель.

3.3. Пішохідна мандрівка як форма проведення краєзнавчої роботи

Експерсії та туристські походи до віддалених місць повинні супроводжуватися активною роботою з вивчення свого населеного пункту. Організація комплексних та систематичних досліджень території місцевості потребує значного рівня наполегливості, впорядкованості та спеціальної підготовки з боку як вчителя, так і учнів. Незважаючи на це, далекі краєзнавчі експерсії відкривають широкі можливості для огляду та вивчення об'єктів, що допомагають сформуванню більш повне та глибше розуміння рідного краю та України в цілому [41, с. 169].

Під час педагогічної практики у листопаді 2023 року було апробовано авторську розробку проведення експерсії до гідрологічного заказника місцевого значення «Радожичі». Експерсія проведена з 10-А класом Ратнівського ліцею ліцею № 1 імені В. Газіна. Водночас з експерсією проведено науково-педагогічне дослідження особливостей сприйняття учнями довкілля.

Дослідження відбувалось у 5 етапів:

1. Обговорення екологічного стану своєї місцевості в класі

Опорні питання:

- Чи подобається вам природа нашого краю?
- Назвіть представників тваринного світу, яких ви зустрічали в нашій місцевості?
- Назвіть найкрасивіший пейзаж нашої місцевості на вашу думку?

- Як ви турбуєтесь про природу в домашніх умовах?
  - Чи задовільний екологічний стан нашої місцевості?
2. Формування гострого питання: «Який позитивний вплив я здійснюю на середовище, що мене оточує?». Дане питання змушує учнів задуматись над екологічністю власної поведінки та спонукає до активного обговорення з висловленням різних думок.
  3. Проведення екскурсії до природо-охоронної території. Під час проведення екскурсії дітям було розказано про природо-охоронну територію (заказник «Радожичі») та організовано екологічну акцію на її території (наприклад прибирання, як зробили м з учнями).
  4. Повторення гострого питання: «Який позитивний вплив я здійснюю на середовище, що мене оточує?» під час екскурсії. За таких умов діти зовсім по-іншому сприймають дане питання та висловлюють набагато глибші думки. На даному етапі вже чітко відслідковується еволюція учнівських міркувань.
  5. Письмове опитування на виявлення екологічних компетентностей та результативності проведеної екскурсії.

Опорні питання:

- Чи отримали ви негативні емоції під час екскурсії?
- Чи помітили ви нових представників рослинного та тваринного світу?
- Що вам найбільше запам'яталось під час екскурсії?
- Як ви можете турбуватись про природу вдома?
- Поясніть значення вислову «Природа-мій дім» декількома словами.

У додатку Б наведено результати опитування після екскурсії

Проаналізувавши результати опитування, було встановлено, що учні отримали неприємні емоції під час прибирання чужого сміття. Таким чином вони отримали мотивацію завжди залишати після себе чистоту та порядок. Декілька учнів не висловили негативних емоцій, що теж свідчить про

хороший результат, дітям було не складно прибрати після когось для збереження природного середовища. Одноголосно для всіх учнів стало відкриттям те, що в нашій місцевості водяться чайки, яких вони раніше не зустрічали. Момент, який запам'ятався найбільше свідчить про найяскравіші емоції під час екскурсії. Більшість дітей запам'ятали ігри. Ми грали гру на зразок «Міста-села», тільки з тваринним та рослинним світом нашої місцевості. Відповідь на останнє питання діти були повинні дати коротко, як вони це розуміють. Результати показали, що в учнів формуються правильні моральні та громадянські позиції, а формат екскурсії максимально ефективний та цікавий учням.

У Волинській області пішохідні походи набувають найбільшого розквіту на територіях природної зони, особливо в межах національних природних парків (НПП). Відповідно, пішохідні туристичні маршрути розроблено та встановлено в межах цих парків [37, с. 206]:

➤ Шацький НПП. У Шацькому національному природному парку доступні для туристів дві екологічні стежки: «Лісова пісня» та «Світязянка». Екологічна стежка «Лісова пісня» пролягає між озерами Пісочне і Перемут, перетинаючи автомагістраль Львів-Брест. Вона має протяжність 5,6 км і зазвичай займає 1-2 години. Щодо маршруту екологічної стежки «Світязянка», він починається біля ряду постійних закладів для відпочиваючих і автодороги Шацьк-Залісся. Загальна протяжність цього маршруту становить 5 км, а час на його проходження також приблизно 1-2 години.

➤ Маршрут «Блакитними очима Волинської землі», що пролягає через Шацькі озера, розпочинається в селі Світязь та закінчується в селі Пульмо. По ходу маршруту туристи можуть насолодитися красою озер Світязь, Люцимир, Луки, та Пісочне, а також відвідати культурно-історичні пам'ятки, такі як Петропавлівська церква ХІХ століття з дзвіницею у селі Світязь, дерев'яна Казанська церква з 1042 року та ансамбль садиби Гутовського (млин, каплиця, господарські будівлі) з 1890 року у селі Піща.

➤ Дводенний маршрут територією НПП «Цуманська пуща». На території Черемського природного заповідника прокладена екологічна стежка протяжністю 7 км, яка пролягає від смт Цумань до с. Берестяне. Ця стежка дозволяє туристам насолодитися оглядовою вежею, яка одночасно використовується як протипожежна вежа та для спостереження за птахами. Крім того, на маршруті зустрічаються такі цікаві об'єкти, як науково-дослідна ділянка Черемське болото та озеро Черемське.

Рис. 3.2. Шацький національний природний парк (фото з відкритих джерел)

Пішохідні мандрівки та туристичні походи на території Волинської області, зокрема на природних територіях та національних природних парках відкривають широкі можливості для географічного краєзнавства в позаурочній роботі. Під час таких екскурсій учні можуть вивчати природні умови різних територій, досліджувати їх географічні особливості, а також вивчати культурно-історичні об'єкти, що зустрічаються на маршрутах. Такі мандрівки стимулюють інтерес до вивчення рідного краю та допомагають збагатити знання учнів з географії та краєзнавства.

Рис. 3.3. Шацькі озера маршруту «Блакитними очима Волинської землі»
(фото з відкритих джерел)

Рис. 3.4. Територія НПП «Цуманська пуща» (фото з відкритих джерел)

Розроблений авторський маршрут пішої мандрівки учнів включатиме такі об'єкти: гідрологічний заказник «Броно», Меморіал жертвам Голокосту та озеро Луки. така мандрівка дозволить учням поглибити знання з різних сфер, таких як природа, історія та культура. Вони матимуть можливість

застосовувати теоретичні знання у практиці, розвивати критичне мислення та виявляти інтерес до навколишнього середовища та історії свого регіону.

Таблиця 6

Коротка описова характеристика об'єктів пішохідної мандрівки

Пам'ятка	Розташування	Характеристика
Гідрологічний заказник «Броно»	Північно-західна околиця с. Самари	Цінне озеро площею 26 га, з оточуючими болотами, покритими чагарниками і різноліссям з берези, вільхи, сосни, з різноманітними рослинними асоціаціями, серед яких переважають осоково-очеретяні та мохові угруповання. В Національному музеї народної архітектури та побуту України зберігається найстаріша хата Європи саме із цього місця. Це гордість музею-скансена та рідкісний зразок давнього житла. Хата без сіней з курним опаленням, стіни з соснових плах, дах двосхилий на кроквах критий соломною. На фронтонах вітрові дошки з «кониками», три волокових вікна з дерев'яною засувкою, у вхідній стіні волокова кагла. Двері на бігуні, курна глинобитна піч на рубленому опічку. На покутній стіні дата – 1587р.
Меморіал жертвам Голокосту	с. Самари	31 жовтня 1942 року німецькі окупанти розстріляли 74 євреїв та 6 місцевих мешканців-українців, які надали у себе притулок євреїці. 73 роки братська могила була занедбана, біля неї поросли уже й дерева. Для того, аби відшукати у заростях могилу, були проведені спеціальні дослідження. З 74 розстріляних євреїв встановлено імена 35 осіб і ці імена вказані на пам'ятнику.
Озеро Луки	с. Самари	Довжина 2,4 км, пересічна ширина 0,56 км, площа 1,35 км ² , глибина до 10 м. Вода озера Луки має значний вміст сполук срібла і родону, які позитивно впливають на діяльність серцево-судинної системи та опорно-руховий апарат. Кришталеві прозорості води надає кремній та сполуки кремнезему, кусочки яких часто туристи беруть із собою щоб і дома очищати воду для життя.

Створено автором на основі відкритих інтернет джерел

Рис. 3.5. Візуал зупинок на маршруті пішохідної мандрівки околицями села Самари

Таким чином, здійснення екскурсій та туристичних походів до віддалених місць вимагає пильної організації та спеціальної підготовки вчителя та учнів для детального вивчення свого населеного пункту. Незважаючи на це, такі краєзнавчі екскурсії у Волинській області пропонують широкі можливості для глибшого розуміння рідного краю та України в цілому. Особливу популярність набувають пішохідні мандрівки в межах національних природних парків, зокрема в Шацькому національному природному парку, де доступні для туристів різноманітні екологічні стежки та маршрути. Такі подорожі сприяють не лише фізичному та психологічному розвитку, а й поглибленню знань про природні умови, географічні особливості та культурно-історичні пам'ятки регіону.

ВИСНОВКИ

У ході виконання дипломної роботи розглянуто рекреаційно-туристичну сферу як один із напрямків господарської діяльності, що сприяє стабілізації соціально-економічного розвитку держави та регіонів, а також розповсюджуючи культуру і традиції різних етносів. Вивчено складові частини рекреаційно-туристичного потенціалу, а саме: «туризм», «рекреація» та «потенціал». Туризм має різні значення через виконання різноманітних функцій, таких як соціокультурна, галузева та економічна. Багато вчених розглядають потенціал як сукупність різноманітних ресурсів, необхідних для досягнення конкретних цілей, і рекреацію розглядають як одну з основних форм продуктивного використання вільного часу людей. Туристично-рекреаційний потенціал включає в себе взаємодію природних та матеріальних ресурсів, що спільно створюють продукцію або результат.

Краєзнавчі знання мають велике значення у вивченні географії, оскільки вони сприяють формуванню ключових понять і закономірностей, сприяють глибокому розумінню взаємозв'язків та процесів у географічному контексті, а також сприяють розвитку практичних навичок для проведення досліджень у навколишньому середовищі. Географічне краєзнавство представляє собою напрямок досліджень, що систематизує різноманітні аспекти дійсності в рідному краї, включаючи унікальність природи, етнічний склад населення, історичний розвиток, особливості господарського та культурного життя. Організація краєзнавчої роботи в школі є необхідною складовою для розширення знань учнів про їхній рідний край. Використання різних форм туристсько-краєзнавчої роботи сприяє розвитку творчості, інтелектуального та фізичного росту особистості.

Робота в школі щодо вивчення теми «рекреаційно-туристичного потенціалу» відкриває значні можливості для виховання, підвищення культурного, освітнього і інтелектуального рівня учнів. Основним стимулом для цієї діяльності є пізнавальний інтерес, при цьому вчителі географії відіграють ключову роль у формуванні екологічних, туристських та

рекреаційних компетентностей майбутніх фахівців-географів. Освітня програма з географії охоплює різні аспекти туризму та рекреаційних ресурсів, сприяючи поглибленню знань учнів і підготовці до практичної діяльності в цій сфері. Важливо відзначити, що в умовах сучасного інформаційного суспільства, зміни в освіті висувають нові вимоги до інтегративного підходу, і саме тому в освітній процес вводяться курси за вибором з інтегрованим змістом для підсилення ролі і значення такого важливого навчального предмету, як географія, і відповідно – туризм і рекреація.

На основі рекреаційно-туристичного потенціалу Волинської області розроблено краєзнавчий урок на основі історико-культурних пам'яток Волинської області у розрізі туризму для 9 класу, що має на меті ознайомити учнів з цими пам'ятками та сприяння формуванню туристичної свідомості та поваги до культурної спадщини. Урок сплановано як інформаційно-пізнавальний, використовуючи різні форми і методи роботи, такі як лекція, демонстрація відеоматеріалів, обговорення, групова робота, а також використання карт і фотоматеріалів. Для навчальної програми 8 класу розроблено урок з урахуванням ландшафтів рідного краю.

Організація екскурсій та туристичних походів вимагає ретельної підготовки, але вона відкриває безліч можливостей для глибшого вивчення рідного краю та підвищення обізнаності про Україну в цілому. Краєзнавчі екскурсії у Волинській області, зокрема пішохідні мандрівки в національних природних парках, стають популярними серед учнів та стають новим видом організації краєзнавчої роботи в школі. Також розроблено маршрут сакральними місцями Волинської області: кафедральний собор святих апостолів Петра і Павла з монастирем єзуїтів у Луцьку, комплекс монастиря та костелу Святого Хреста бернардинів також у Луцьку, монастир домініканців у Луцьку, Зимненський святогірський монастир у Володимирі та костел Святої Анни у місті Ковель. Екскурсії належать до найефективніших методів навчання та виховання, особливо в загальноосвітній школі. Їх важливість полягає в розширенні горизонтів учнів та поглибленні їхнього

розуміння світу. Вони не тільки допомагають учням вивчати свій рідний край, але й сприяють розвитку їхньої культурної свідомості та почуття гордості за національну спадщину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О. Є., Власенко Р. П., Костюк В. С., Корінний В. І. Використання елементів музейної педагогіки у краєзнавчій підготовці майбутнього вчителя географії. *Вісник науки та освіти*. 2023. Випуск 8(14). С. 375-389.
2. Арсененко І.А., Байтеряков О.З., Непша О.В., Лазуренко А. М. Місце туристсько-краєзнавчої роботи у шкільній географічній освіті. Наукове сьогодні: стан та перспективи регіональних досліджень: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 18 лист. 2022 р. Запоріжжя: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2022. С. 9-13.
3. Атаманюк Я. Д. Рекреаційно-туристичне природокористування в Україні : сучасний стан і перспективи : збірник матеріалів 2-ї Міжнар. наук.- практ. Інтернет-конф., присвяч. 145-річчю геогр. освіти в Чернівец. нац. ун-ті ім. Ю. Федьковича, 28-29 жовт. 2021 р. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021.. С. 82-84.
4. Бугрій В. С. Форми і методи краєзнавчої роботи у сучасній українській школі. *Сумський державний педагогічний університет*. 2009. С. 105-112.
5. Бугрій В. С. Форми і методи краєзнавчої роботи у сучасній українській школі. URL:https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/7998/1/Vuhrii_Formy.pdf (дата звернення: 01.11.2023).
6. Варакута О., Гавришок Б. Туристично-краєзнавча робота в школі як засіб формування географічних компетентностей учнів. *Суспільство і природа: від минулого до майбуття* : матеріали наук. конф. 6 вер. 2022 р. Тернопіль: Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022. С. 80-84.
7. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг : навч. посіб. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с

8. Волинь презентувала 7 головних маршрутів для туристів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3020830-volin-prezentuvala-7-golov-nih-marsrutiv-dla-turistiv.html> (дата звернення: 07.11.2023).
9. Географія. Навчальна програма для 10-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарт // Міністерство освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>
10. Географія. Навчальна програма для 6-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів // Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf>
11. Герасименко В. Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.
12. Гомля Л. М. Особливості організації краєзнавчої роботи в школі. *Міжнародна науково-практична конференція (XXII Каршинські читання)*. С. 45-47.
13. Горин Г. В. Рекреаційно-туристичний потенціал Західного регіону України у контексті транскордонного співробітництва. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014, Вип. 2 (106). С. 171-178.
14. Горин Г. В. Систематизація методологічних підходів до визначення сутності поняття «рекреаційно-туристичний потенціал регіону». *Регіональна економіка*. 2014. №2. С. 187-199.
15. Громяк К. Рекреаційно-туристична інфраструктура як чинник формування попиту та пропозиції в сфері рекреаційно-туристичного природокористування. *Магістерські студії Географічного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка*. 2021. С. 59-63.
16. Гуревич Р.С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навч. посіб. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.

- 17.Добинда І. П. Історико-культурні рекреаційні ресурси поселень Волинської області : монографія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2022. 332 с.
- 18.Добинда І. П. Характеристика сакральних пам'яток Волинської області та їхнє територіальне поширення. *Геополітика і екогеодинаміка регіонів*. 2014. Вип. 10 (2). С. 515-519.
- 19.Добинда І. П., Григор'єва Г. В. Сакральні ландшафти найбільших міст Волинської області як основа розвитку пізнавального історико-культурного туризму. Етнокультурне ландшафтознавство: теоретичні та прикладні аспекти: матеріали І Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (з міжнародною участю), м. Вінниця, 28-29 трав. 2018 р. Вінниця, 2018. С. 46-51.
- 20.Загальна методика навчання географії: Підручник [з грифом МОНМС України] / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. - К. : ДНВП «Картографія», 2012. - 512 с.
- 21.Кілінська К. Й. Рекреаційно-туристичне природокористування : навч.-метод. посіб. Чернівці : ЧНУ ім. Юрія Федьковича, 2021. 333 с.
- 22.Кудін А. В. Методика вивчення рекреаційних ресурсів у шкільному курсі географії.URL:http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/14025/Kudin_fbge_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 08.10.2023).
- 23.Кузьма-Кочур М. І. Сутність, функції і напрями краєзнавства. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2008, 1(50). С. 337-343.
- 24.Кушнір Л., Гомля Л. Особливості проведення краєзнавчої роботи в школі. *Витоки педагогічної майстерності*. 2012. Вип. 10. С. 166-169.
- 25.Лаврук М. М. Л 13 Методика навчання географії: практична і самостійна робота студентів : навчально-методичний посібник. - Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. - 136 с. URL:

<https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/%D0%9B%D0%B0%D0%B2%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf>

26. Мальська М., Любіцева О., Зінько Ю. Географія туризму і рекреації: наукові і освітні виміри. С. 123-129. Географічна освіта і наука: виклики і поступ: матер. міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті, 18-20 тр. 2023 р., Львів. Львів: Простір-М, 2023. С. 123-129.
27. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.Л Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. - Київ: Центр навчальної літератури, 2004. - 272 с
28. Мальчук С. В., Зайчук К. В., Павлова О. М. Регіональний туристичний ринок Волині: матер. XIV Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень», 12-13 трав. 2020 р. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 984-385.
29. Марченко В. В. Рекреаційно-туристичний потенціал Волинської області: структура, сучасний стан та перспективи використання. URL:
http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9684/1/%d0%9c%d0%b0%d1%80%d1%87%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%92%d0%92_%d0%a2-41.pdf (дата звернення: 13.10.2023).
30. Методичні орієнтири запровадження інтегрованих навчальних курсів за вибором з географії та економіки в освітній процес гімназії та ліцею: методичні рекомендації. Назаренко Т. Г., Полтавченко Д. В. Київ. 24 с.
31. Миронюк Н. В. Суспільно-географічний аналіз культурної спадщини Волинської області. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2012. Вип. 9. С. 108-114.

32. Михайленко Т. Становлення українського географічного краєзнавства і його нинішній стан. *Вісник Львівського університету: серія географічна*. 2014. Випуск 48. С. 275–279.
33. Міхелі С. В. Природний рекреаційно-туристичний потенціал Волинського полісся. *Географія та туризм: Матеріали VI Всеукр.ї наук.-практ. Інтернет-конф. Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, 28 лют.-1 березня 2023 р., м. Харків. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2023. С. 524-534.*
34. Мічуда В. Освітньо-виховне значення географічного краєзнавства. URL : <http://surl.li/lllvf> (дата звернення: 20.09.2023).
35. Міщенко О. Ландшафти Волинської області. *Наукові записки*. 2016. Вип. 2. С. 72-77.
36. Модельна навчальна програма для «Географія 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Запотоцький С.П., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Сovenko В.В., Даценко Л.М., Назаренко Т.Г., Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Нікитчук А.В., Яценко В.С., Довгань Г.Д., Грома В.Д., Горovий О.В.) // Міністерство освіти та науки України. URL: <https://drive.google.com/file/d/1fJuTRkedVRRsdaS6iVAu4yTWhE25sNr3/view?usp=sharing>
37. Назаревич Б. Розвиток пішохідного туризму у Волинській області. Актуальні проблеми сучасної освіти та науки в контексті євроінтеграційного поступу : матеріали доп. учасн. VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 26 трав. 2022 р. Луцьк : ЛІРоЛ, 2022. С. 206-208.
38. Непша О. Походи і експедиції як форми проведення географічного краєзнавства в позаурочній роботі курсу географії. *Наукові дослідження та інновації в галузі суспільно-гуманітарних наук: зб.*

- мат. І Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Мелітополь, 24 листопада 2021 р.). Мелітополь: ТДАТУ, 2021. С. 224-227.
39. Овчар К. Є., Дем'яненко С. Г. Роль рекреаційно-туристичної інфраструктури в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф. молодих вчених «Економіко-екологічні проблеми сучасності у дослідженнях молодих науковців», 29-30 черв. 2017 р., Одеса. Харків: ФОП Панов А. М., 2017. С. 73-77.
40. Павловська Т. С., Бенедюк В. В., Григор'єва Н. В. Географічне краєзнавство в закладах загальної середньої освіти : навч. посіб. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2023. 224 с.
41. Покоłodна М. М. Туристське краєзнавство: навч. посіб. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 310 с.
42. Рабош О., Костюк В. С. Актуальність використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії у 8 класі. *Теоретико-прикладні аспекти діяльності суб'єктів освітнього процесу: збірник наукових праць здобувачів вищої освіти*. 2023. С. 43-46.
43. Топчієв О., Сич В., Яворська В., Коломієць К. Населення як невід'ємна складова рекреаційно-туристичного потенціалу. *Наукові записки: рекреаційна географія та туризм*. 2021. № 2. С. 101-108.
44. Троценко Т. Ю., Троценко В. В. Методологічні особливості проведення туристсько-краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2022. Випуск 6 (151). С. 157-161.
45. Троценко Т. Ю., Троценко В. В. Туристсько-краєзнавча діяльність у системі організації навчального процесу закладів загальної середньої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2022. Випуск 3К (147). С. 427-431.
46. Цьось А., Овчаренко Т., Калитка С. Рекреаційно-туристичний потенціал Волинської області. *Physical education, sport and health culture in modern society*. 2011. Вип. 4 (16). С. 52-56.

47.Шуплат О. М. Формування поняття «туризм» у сучасній економічній науці. *КНЕУ ім. В. Гетьмана*. 2015. С. 1-7.

ДОДАТКИ

Додаток А

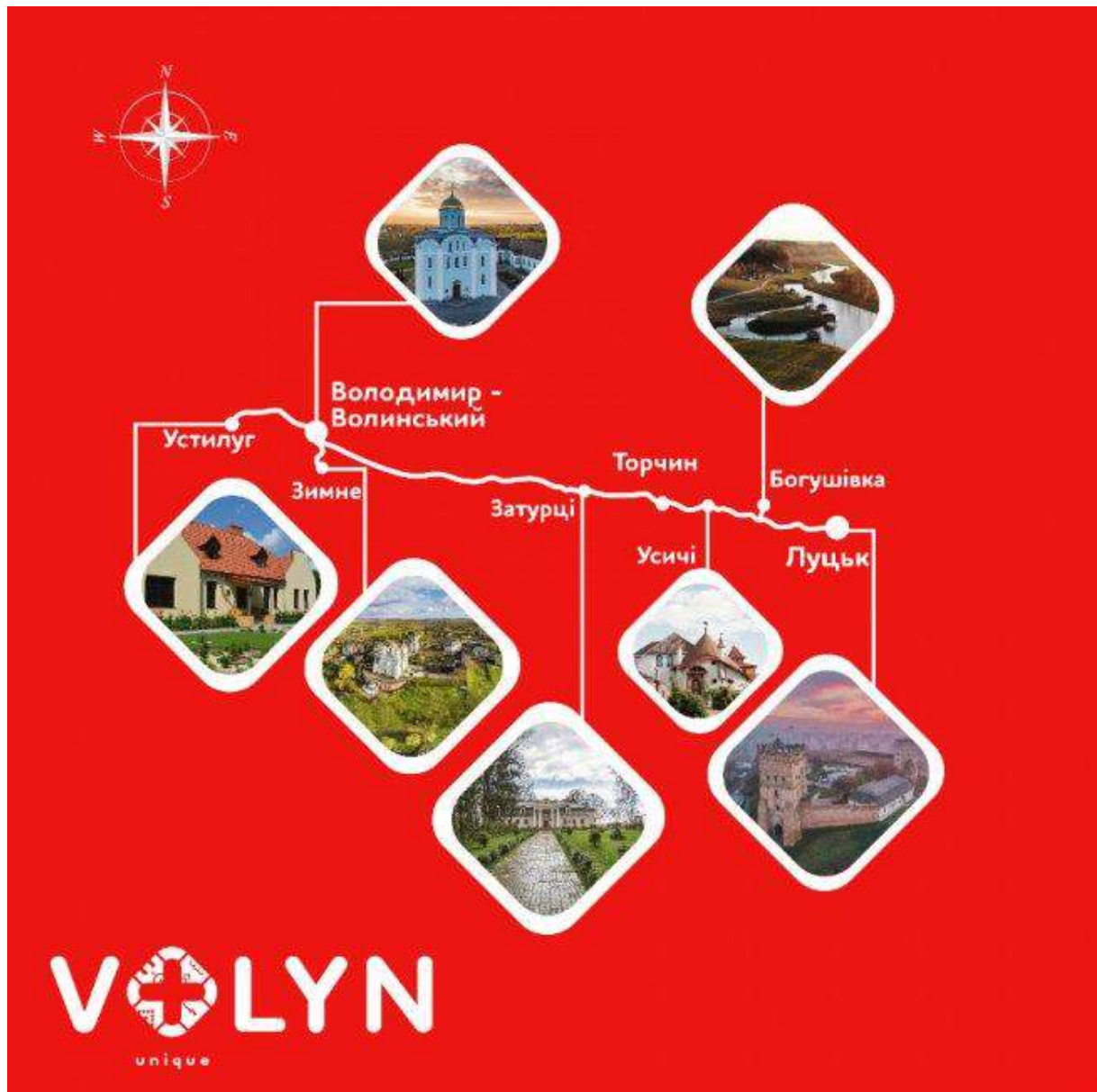

Рис. А.1. Маршрут Луцьк – Затурці (музей В. Липинського) – Зимне (монастир) – Володимир (заповідник Древній Володимир) – Устилуґ (музей І. Стравінського) [42]

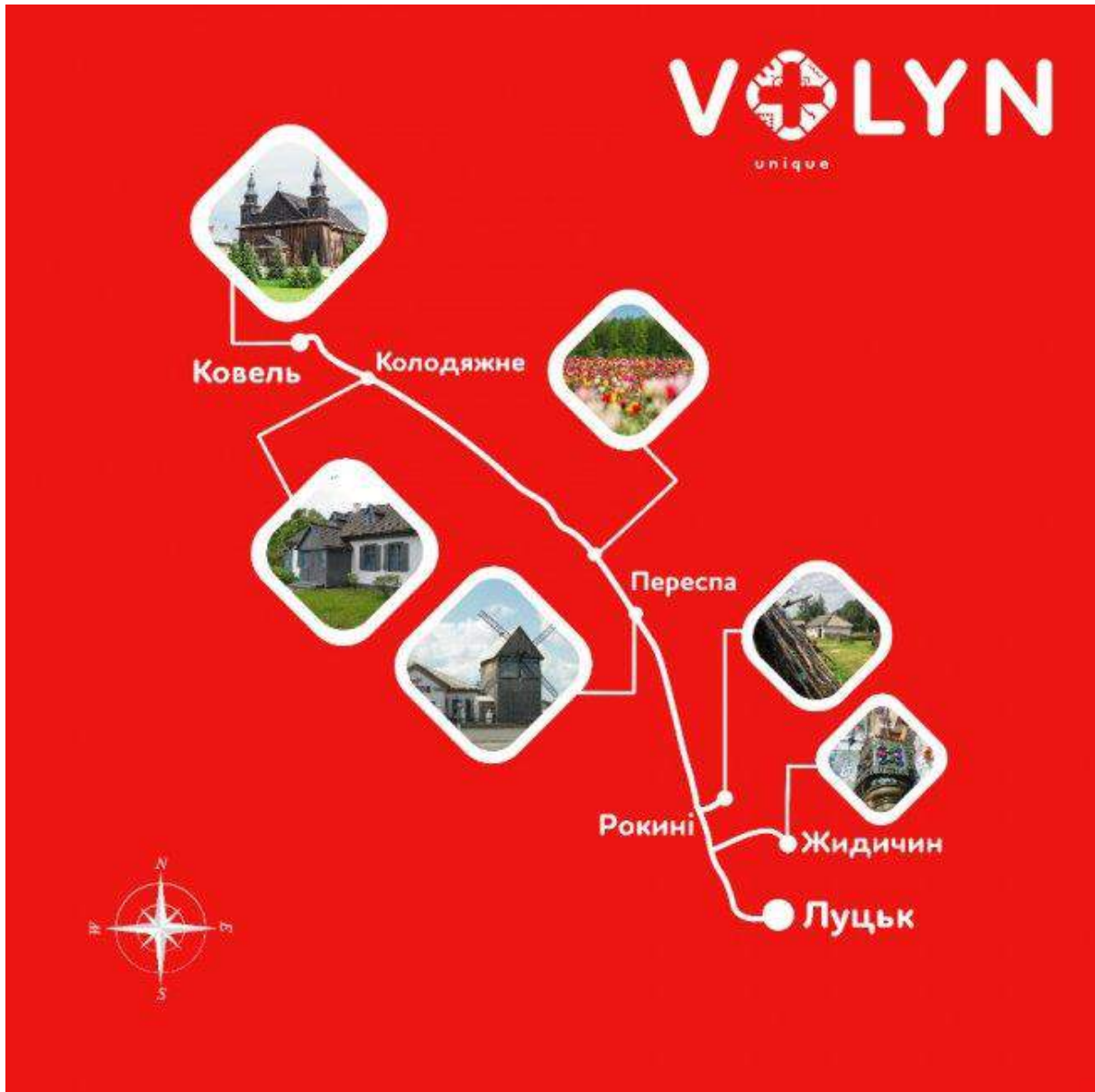

Рис. А.2. Маршрут Луцьк – Жидичин (монастир) – Рокині (скансен) – Переспа (музей Першої світової війни) – Колодяжне (музей-садиба Лесі Українки) – Ковель [42]

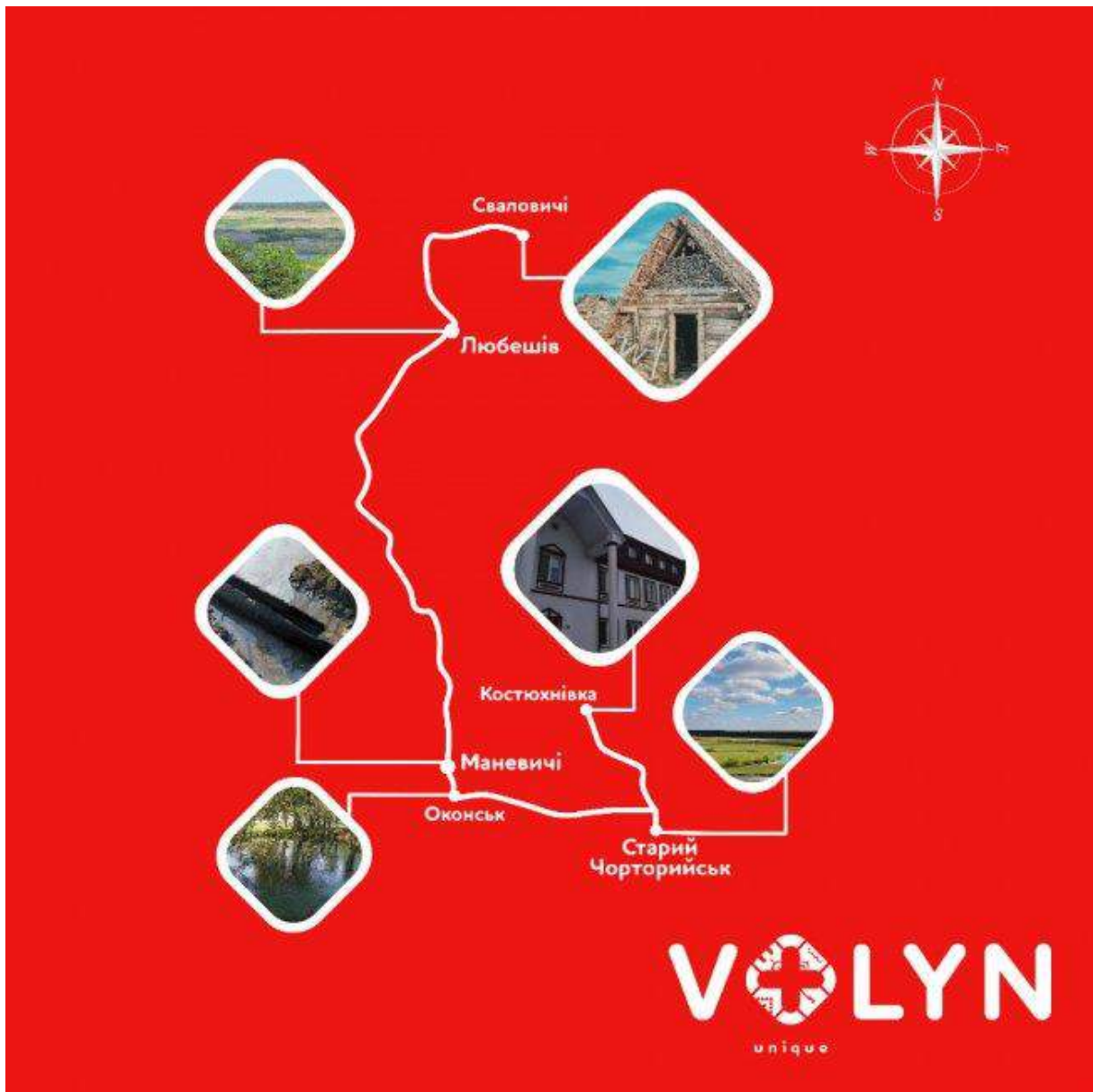

Рис. А.3. Маршрут Луцьк – Старий Чорторинськ (панорама р. Стир) – Оконськ (джерела, форелеве господарство) – Костюхівка (Центр польсько-українського діалогу) – Маневичі (човен-довбанка) – Любешів (національний парк «Прип'ять – Стохід») – Сваловичі (сплави, екотуризм) [42]

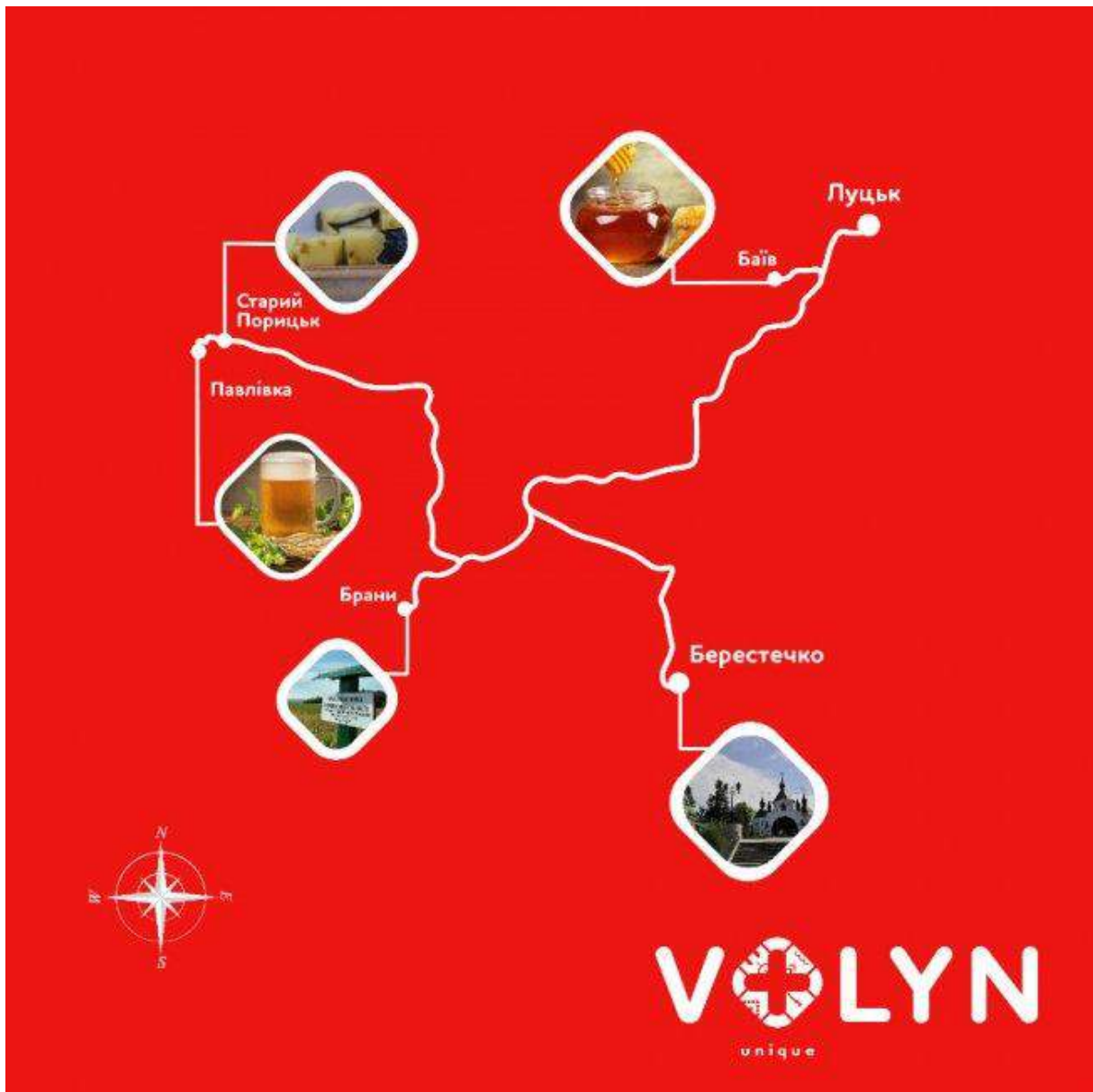

Рис. А.4. Маршрут Луцьк – Баїв (Музей меду) – Берестечко – Брани (найвища точка Волинської області) – Павлівка (пивзавод) – Старий Порицьк (екосироварня) [42]

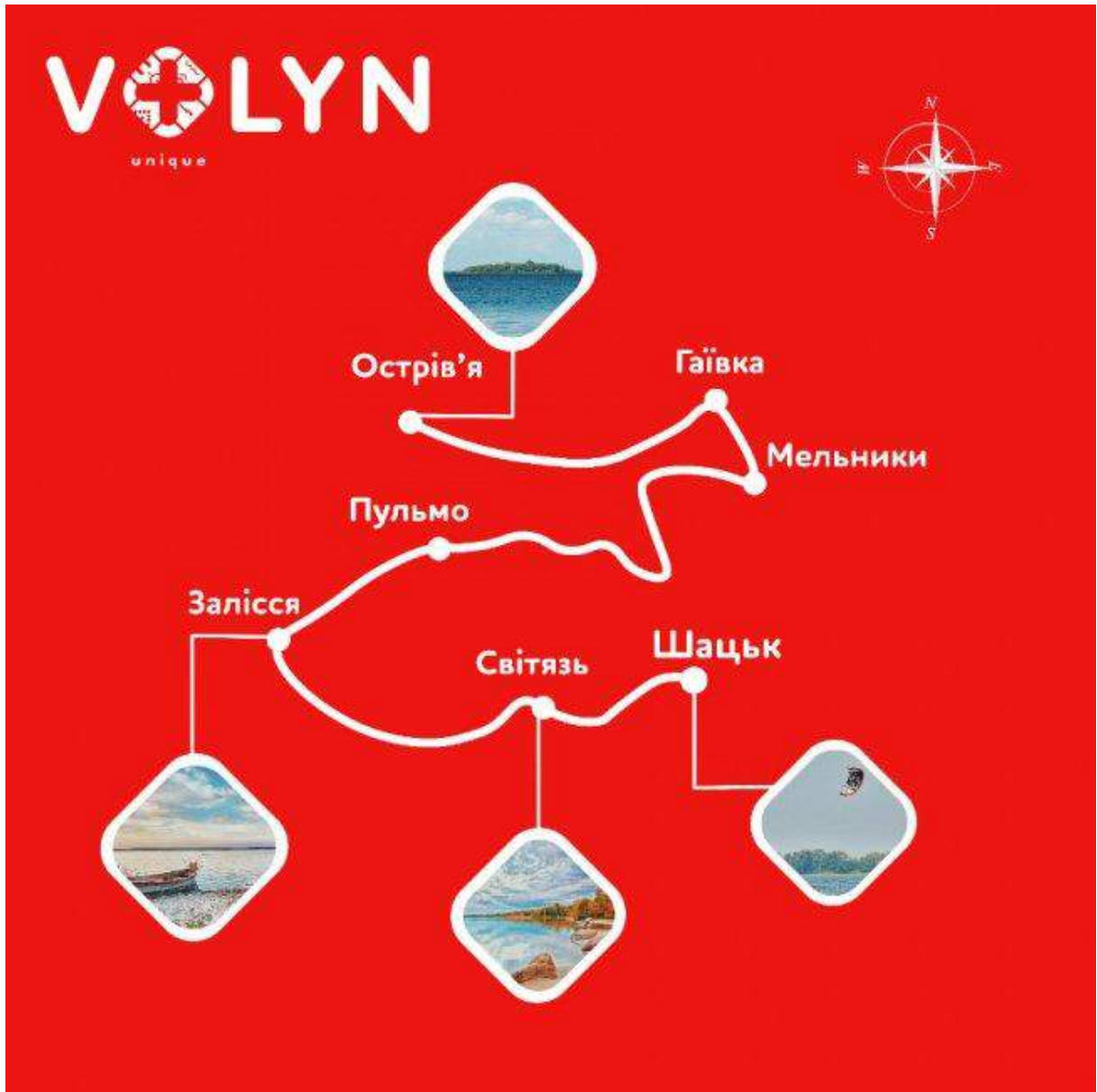

Рис. А.5. Маршрут Луцьк – Шацьк (національний природний парк) – Світязь (активний відпочинок) [42]

Додаток Б

Табл. Б.1.

Учні	Чи отримали ви негативні емоції під час екскурсії?	Чи помітили ви нових представників рослинного та тваринного світу?	Що вам найбільше запам'яталось під час екскурсії?	Як ви можете турбуватись про природу?	Поясніть значення вислову «Природо-мій дім» декількома словами
1	Ні	Чайки	Гра в альтанці	Сортувати сміття	Все що мене оточує
2	Так	Чайки	Легенда про Бога	Не викидати сміття в неналежних місцях	Ми живемо в природі, вона наш дім
3	Під час збирання сміття	Чайки	Все	Не вивозити сміття в ліс, сортувати	Природа нас годує
4	Під час прибирання	Чайки	Як грали гру	Берегти питну воду, не включати кран без потреби	Все навколо виготовлено з природних матеріалів
5	Так, коли прибира-	Чайки	Прибирання	Прибирати після себе на	Природа дає нам кисень,

	ли			відпочинку, сортувати сміття вдома	яким ми дихаємо
6	Ні	Чайки	Пікнік	Не палити сміття, а возити тільки на сміттєзвали- ще	Природа мій дім тому я не залишаю сміття
7	Приби- рання	Чайки	Гра	Доглядати за деревами в парку, поливати їх в спеку	Природа дає корисні копали, які використову- ють люди
8	Коли збирали сміття	Чайки	Легенда озера	Прибирати після себе місце відпочинку	Все що ми маємо нам дає природа
9	Так	Чайки	Гра в альтанці	Економити питну воду вдома	Ми частина природи
10	Так, коли приби- рали	Чайки	Як їхали додому	Не викидати звичайне сміття в баки для пластику	Дарує нам спокій і відновлює сили
11	Неприє- мно було прибира- ти після	Чайки	Грали гру	Прибирати після себе і забирати сміття з	Природа дає нам життя

	інших			собою, якщо немає баків	
12	Так	Чайки	Коли прибирали	Сортувати сміття, вчити дома робити так само	Від неї залежить наше здоров'я
13	Збирали сміття	Чайки	Ігри	Не зривати конвалії, вони занесені до червоної книги і не купляти їх	Багато речей, якими користуємось виготовлені з природних матеріалів
14	Неприємно збирати чуже сміття	Чайки	Цікаво було грати	Вдома і в школі сортувати сміття	Бо вдома ми також прибираємо
15	Коли побачила скільки сміття	Чайки	Про назву озера	Насаджувати нові дерева, прибирати вулиці від сміття	Щоб наші нащадки мали дім ми повинні його оберігати
16	Не сподобалось прибирати	Чайки	Ігри	Не використовувати питну воду без потреби, не забруднювати	Ми будемо жити поки існує природа

				водойми	
17	Так, приби- рання	Чайки	Цікаво було грати	Сортувати сміття, його тоді модна переробляти і пластик буде знову здіяний на виробництві	Природа дає нам все необхідне для життя
18	Прибира- ти після інших	Чайки	Збирали сміття	Не викидати сміття в переповнені сміттєві баки	Вона нас годує
19	Ні	Чайки	Сітки біля озера, ними заборонено ловити рибу	Сортувати відходи вдома	Так як ми турбуємось про дім, так повинні про природу
20	Збирання сміття	Чайки	Ігри	Не відкривати кран на всю для економії води	Тому що без природи не буде нас